

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Warszawa, dnia 4 kwietnia 2023 r.

Poz. 4162

UCHWAŁA NR 327/L/2023 RADY POWIATU W LEGIONOWIE

z dnia 27 marca 2023 r.

w sprawie przyjęcia "Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 dla Powiatu Legionowskiego"

Na podstawie art. 12 ust. 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1526) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840), po uzyskaniu pozytywnej opinii Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie o sygnaturze WRD.5120.2.2023.AJ z dnia 2 lutego 2023 r., Rada Powiatu w Legionowie uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się "Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 dla Powiatu Legionowskiego" stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu w Legionowie.

§ 3. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

§ 4. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia opublikowania w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Przewodniczący Rady

Leszek Smuniewski

Załącznik do uchwały Nr 327/L/2023
Rady Powiatu w Legionowie
z dnia 27 marca 2023 r.

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2023-2026 DLA POWIATU LEGIONOWSKIEGO

Projekt opracowania

Mateusz Wrześniewski

Legionowo, 2022 r.

SPIS TREŚCI

<i>1. WSTĘP</i>	<i>3</i>
<i>2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	<i>4</i>
<i>3. PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ</i>	<i>17</i>
<i>4. FORMY OCHRONY PRAWNEJ ZABYTKÓW</i>	<i>19</i>
<i>5. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO</i>	<i>22</i>
<i>6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU</i>	<i>38</i>
<i>7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU - ANALIZA SWOT</i>	<i>83</i>
<i>8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	<i>86</i>
<i>9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	<i>88</i>
<i>10. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	<i>89</i>
<i>11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	<i>90</i>
<i>12. MISJA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI</i>	<i>91</i>

1. WSTĘP

CEL OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA POWIATU LEGIONOWSKIEGO

Podstawowym, ogólnie pojętym założeniem niniejszego „Programu opieki nad zabytkami Powiatu Legionowskiego na lata 2023-2026” jest ukierunkowanie polityki samorządu powiatu, służącej podejmowaniu planowanych działań dotyczących finansowania, inicjowania, wspierania oraz koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jest to uzupełniający dokument w stosunku do innych aktów planowania polityki Powiatu. Zadaniem Programu jest także organizacja działań edukacyjnych i wychowawczych wobec miejscowej społeczności. Dla realizacji powyższego założenia niezbędna jest realizacja szczegółowych celów, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- zapoznanie z zasobami dziedzictwa kulturowego, historią i zabytkami powiatu, w tym także rozróżnienie obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa i figurujących w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- wspieranie działań zmierzających do pozyskania środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAM

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Ochrona zabytków, dawnych materialnych i niematerialnych dóbr kultury jest obowiązkiem konstytucyjnym Państwa. w myśl art. 5 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż „obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne”, z kolei art. 6 Konstytucji stanowi, że „...Rzeczpospolita Polska, stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (...)”.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022, poz. 840)

Obowiązująca ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadziła pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 3, użyte w ustawie określenia oznaczają:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku

oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Zgodnie z art. 89 organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków.

W art. 4 zapisano, iż ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 5 wskazuje, iż opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;

- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ustawa definiuje obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Szczegółowo określone obowiązki samorządu w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których samorząd jest właścicielem lub posiadaczem zawarte są w następujących artykułach: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71, 72.

Na mocy art. 21 ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Art. 22 ust. 4 stwierdza, iż „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.”. W ust. 5 tego artykułu zapisano, iż w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Jak wspomniano, art. 87 ustawy określa obowiązek samorządu, dotyczący sporządzania i uchwalania gminnego i powiatowego programu opieki nad zabytkami:

- program winien być opracowany na okres 4 lat,
- program służy celom określonym w Ustawie,
- program przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym,

- z realizacji programu władze gminy sporządzają co 2 lata sprawozdanie, które przedstawiane jest radzie gminy.

Artykuły 18 i 19 nakazują samorządom uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dodatkowo należy wskazać odniesienia do zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, zawarte w następujących aktach prawnych:

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1526)

Powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie: kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2022 r. poz. 503).

Na mocy ustawy w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się m.in.: wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art.1., ust.2, pkt.4). Ustawa określa, iż studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego powinno w swej treści zawierać następujące elementy:

- uwzględnianie stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 10, ust. 1, pkt. 4),

- określenie obszarów i zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 10, ust. 2, pkt. 4).

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, będącym aktem prawa miejscowego ustawa, nakazuje obecność następujących elementów:

- obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego (art. 15, ust. 2, pkt. 3),
- obowiązkowe określenie zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 15, ust. 2, pkt. 4),
- określa się, w zależności od potrzeb, granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (art. 15, ust. 3, pkt. 6).

Wymagania w zakresie ochrony zabytków uwzględnia się również na szczeblach wojewódzkim i krajowym planowania przestrzennego (art. 39, ust. 3, pkt. 2, ust. 2, pkt. 2). Projekt zarówno planu miejscowego, jak i planu województwa wymaga uzgodnienia z właściwym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Art. 51. ust. 1. wskazuje, że w sprawach ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego decyzje wydają w odniesieniu do:

- 1) inwestycji celu publicznego oznaczeniu krajowym i wojewódzkim - wójt, burmistrz albo prezydent miasta w uzgodnieniu z marszałkiem województwa;
- 2) inwestycji celu publicznego oznaczeniu powiatowym i gminnym - wójt, burmistrz albo prezydent miasta;
- 3) inwestycji celu publicznego na terenach zamkniętych - wojewoda.

Zgodnie z art. 53 ust. 2 pkt. 2 powyższe decyzje wydaje się po uzgodnieniu z: wojewódzkim konserwatorem zabytków - w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Art. 64. ust. 1. wskazuje, że przepisy art. 51 ust. 3, art. 52, art. 53 ust. 3-5a i 5d, art. 54, art. 55 i art. 56 (wszystkie związane z zasadami lokalizacji inwestycji celu publicznego) stosuje się odpowiednio do decyzji o warunkach zabudowy.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (Dz. U. z 2021 r. poz. 2351, z 2022 r. poz. 88).

W myśl tej ustawy jej przepisy nie naruszają przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (art. 2. , ust 2 pkt. 3).

W art. 5, ust. 1 pkt. 7 oraz ust. 2 ustawa stwierdza, iż obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz nakazuje projektowanie i budowanie obiektów budowlanych i związanych z nim urządzeń zapewniające ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

W przypadku pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w odniesieniu do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską możliwe jest złożenie wniosku do właściwego ministra o zgodę na odstąpienie od obowiązujących przepisów techniczno-budowlanych, o których mowa w art. 7 ustawy (art. 9, ust. 3, pkt. 4).

Wg art. 30 ust. 2 w stosunku do prac budowlanych przy obiektach oraz obszarach niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, wymagane jest zgłoszenie do właściwego organu. W zgłoszeniu należy określić rodzaj, zakres i sposób wykonywania robót budowlanych oraz termin ich rozpoczęcia. Do zgłoszenia należy dołączyć oświadczenie, o którym mowa w art. 32 ust. 4 pkt. 2, oraz, w zależności od potrzeb, odpowiednie szkice lub rysunki, a także pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami. W razie konieczności uzupełnienia zgłoszenia właściwy organ nakłada, w drodze postanowienia, na zgłaszającego obowiązek uzupełnienia, w określonym terminie, brakujących dokumentów, a w przypadku ich nieuzupełnienia - wnosi sprzeciw, w drodze decyzji. Zgodnie z art. 32 ust. 1:

1. Pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego może być wydane po uprzednim:

- 1) przeprowadzeniu oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko albo oceny oddziaływania przedsięwzięcia na obszar Natura 2000, jeżeli jest ona wymagana przepisami ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko,
- 2) uzyskaniu przez inwestora wymaganych przepisami szczególnymi pozwoleń, uzgodnień lub opinii innych organów,
- 3) wyrażeniu zgody przez ministra właściwego do spraw energii - w przypadku budowy lub rozbiórki gazociągu przesyłowego, linii przesyłowej elektroenergetycznej albo rurociągu dalekosiężnego ropy naftowej lub produktów naftowych, a także gazociągu, linii elektroenergetycznej albo rurociągu ropy naftowej lub produktów naftowych dochodzących do granicy Rzeczypospolitej Polskiej.

Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (art. 39, ust. 1).

Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39, ust. 2).

W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39, ust. 3).

Katalog działań budowlanych, w stosunku do których niewymagane jest pozwolenie na budowę, a które podlegają zgłoszeniu organowi budowlanemu,

określają kolejno art. 29, 29a, 30, 31 ustawy Prawo Budowlane. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 ustawy właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 29 ust. 7 stwierdza, że roboty budowlane, o których mowa w ust. 1-4, wykonywane:

1) przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków - wymagają decyzji o pozwoleniu na budowę,

2) na obszarze wpisanym do rejestru zabytków - wymagają dokonania zgłoszenia

- przy czym do wniosku o decyzję o pozwoleniu na budowę oraz zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774, 1668).

Zgodnie z zapisami art. 7 tej ustawy wprowadzone zostaje pojęcie audytu krajobrazowego. Identyfikuje on krajobrazy występujące na całym obszarze województwa, określa ich cechy charakterystyczne oraz dokonuje oceny ich wartości (także pod kątem walorów zabytkowych i krajobrazu kulturowego).

Art. 8 ustawy wskazuje zmiany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2022 r. poz. 1327, 1265).

Określa ona, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m.in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego (art. 4, ust. 1, pkt. 16). Regulacje z tym związane zawarte są w art. 19, który określa prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań, zarówno w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych

podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy. Artykuł precyzuje też, iż jednostka samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę dotyczącą wykonania inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021 r. poz. 1973, 2127, 2269, z 2022 r. poz. 1079, 1260, 1504, 1576).

Zgodnie z zapisami art. 71 ust. 3 tej ustawy przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu powinny w jak największym stopniu zapewniać zachowanie jego walorów krajobrazowych. Dotyczy to także krajobrazu kulturowego.

Art. 101 ust. 1 określa, iż ochrona powierzchni ziemi polega m.in. na zachowaniu wartości kulturowych, z uwzględnieniem zabytków archeologicznych.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2022 r. poz. 916).

Jednym z celów ochrony przyrody jest ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień (art. 2, ust. 2, pkt. 5). Jako jedną z form ochrony przyrody w tym jej immanentnego składnika, jakim jest krajobraz ustawa ta przyjmuje w art. 6, ust. 1, pkt. 3 park krajobrazowy. Zgodnie z art. 16, ust. 1: park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Zarówno utworzenie parku krajobrazowego, jak i nadanie mu statutu należą do prerogatyw sejmiku wojewódzkiego (art. 16, ust. 3, ust. 5).

Art. 83a wskazuje, że zezwolenie na usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków wydaje wojewódzki konserwator zabytków.

Zasady naliczania opłat za usunięcie drzew i krzewów przedstawiono w art. 84-87 ustawy i zgodnie z art. 84 ust. 8 decyzję w tych sprawach podejmuje właściwy organ do wydania zezwolenia (w tym także konserwator zabytków).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2021 r. poz. 1899).

W świetle art. 6 pkt. 5 jednym z celów publicznych tej ustawy jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie

zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 13, ust. 4 jasno określa, że: sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. —

Art. 13 ust. 5 stwierdza, że sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Cenę nieruchomości lub jej części (wyznaczonej zgodnie z art. 67) wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50% (zgodnie z art. 68 ust. 3). Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę. Identyczny zapis stosuje się w przypadku opłaty z tytułu użytkowania wieczystego, jeżeli nieruchomość gruntowa została wpisana do rejestru zabytków (art. 73, ust. 4) oraz w przypadku opłaty z tytułu trwałego zarządu (art. 84, ust. 4).

Zgodnie z art. 96 ust. 1. podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział, z uwzględnieniem ust. 1a, stwierdzającego, że odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa w ust. 1, wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2022 r. poz. 1452, 1512).

Na podstawie art. 7, ust. 1, pkt. 6 ustawa zwalnia od podatku od nieruchomości: grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194).

Według zapisów tej ustawy zarówno państwo (art. 1 ust. 2) jak i organy jednostek samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4) sprawują mecenat nad działalnością kulturalną polegający m.in. na wspieraniu i promocji opieki nad zabytkami.

Do powyższych ustaw należy dołączyć akty prawne, które w całej swojej treści odnoszą się do zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego. Są to:

- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385),
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r., poz. 1479 z późn. zm.),
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r., poz. 164),
- ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (Dz. U. z 2015 r., poz. 2120).

Ostatni element to akty wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Są to:

- Rozporządzenie MKiDN z dnia 26 maja 2011 (t.j. Dz. U. z 2021 poz. 56) w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. W oparciu o art. 24 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rozporządzenie określa sposób prowadzenia powyższych rejestrów i wykazów;
- Rozporządzenie MKiDN z dnia 2 sierpnia 2019 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 81);
- Rozporządzenie MKiDN z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie,

restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2019 poz. 1470);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 maja 2018 r. w sprawie wymagań, jakim powinna odpowiadać ochrona przechowywanego i przewożonego zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2018 poz. 1134),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 grudnia 2017 r. w sprawie ksiąg ewidencyjnych prowadzonych przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2017 poz. 2249);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 poz. 1384);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 poz. 928);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 poz. 1275);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 poz. 110);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 nr 89 poz. 510);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 nr 212 poz. 2153);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 nr 124 poz. 1304 ze zm.);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 nr 75 poz. 706);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 nr 71 poz. 650);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 nr 30 poz. 259).

3. PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ

Przywołana na wstępie ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce i wprowadza w tej materii szereg fundamentalnych definicji i pojęć. W myśl ustawy zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zgodnie z ustawą opiece podlegają – bez względu na stan zachowania – zabytki pogrupowane w trzech kategoriach:

Zabytki nieruchome będące w szczególności:

- o krajobrazami kulturowymi,

- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2018 r. poz. 574)
- instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktnymi dziełami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto, zgodnie z art. 6.2. ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

4. FORMY PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW

Ustawodawca wyróżnia następujące formy ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o taki wpis może występować właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Również wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków prowadzi odpowiedni wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Do rejestru można wpisać także otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków może wpisać także do rejestru historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny. Sprawy te reguluje ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Lista Skarbów Dziedzictwa

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek

ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:

- 1) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,
- 2) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,
- 3) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt. 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 4) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pastelii, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 5) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt. 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 6) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 7) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt. 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 8) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 9) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,
- 10) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- 11) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,
- 12) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,

13) innych kategorii, niewymienionych w pkt. 1–12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro – na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Pomnik Historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu.

Na elitarną listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne. W roku 2021 w całym kraju było 105 miejsc i obiektów uznanych za Pomnik Historii.

Park kulturowy

Kolejną formą ochrony jest utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podstawą jego utworzenia jest uchwała rady gminy, którą podejmuje się po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego lub decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzja o warunkach zabudowy, decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzja o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

Relacje pomiędzy ochroną zabytków a planami zagospodarowania przestrzennego są regulowane przez artykuły 18, 19 i 20 ustawy z 23 lipca 2003 r.

o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Przede wszystkim art. 18 wprowadza obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz w decyzjach o warunkach zabudowy.

W wymienionych decyzjach, koncepcjach, strategiach, analizach, planach i studiach, winno się w szczególności uwzględnić krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określić rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków i zapewnić im ochronę przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu oraz ustalić przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami. W przypadku zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia, zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych, ochrona ich musi być bezwarunkowo uwzględniona w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego i pozostałych decyzjach.

5. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 RELACJE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE KRAJOWYM:

KRAJOWY PROGRAM OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2019-2022

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022, opublikowany w Dzienniku Urzędowym RP 11 września 2019 (poz. 808) został

przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 13 sierpnia 2019 roku i jest efektem wykonania upoważnienia ustawowego, zawartego w artykułach 84 i 85, ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i jest programem rozwoju określonym w artykule 15 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami opiera się na założeniach programu krajowego, jednak są one dość ogólne w odniesieniu do zabytków z terenu powiatu.

Cel główny Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022 to Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Został on opracowany na bazie wniosków płynących z realizacji i ewaluacji Programu 2014–2017, a także zmiany systemu ochrony zabytków wprowadzonej ustawą z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw. Cel główny dzieli się na trzy cele szczegółowe, zawierające kierunki działań.

CEL SZCZEGÓŁOWY 1 Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego

Kierunek działania 1.1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym

1. Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami
2. Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym
3. Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach
4. Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami

Kierunek działania 1.2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym

1. Wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych pracowników służb konserwatorskich
2. Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich

3. Wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego

4. Powołanie Centrum Architektury Drewnianej

CEL SZCZEGÓŁOWY 2 Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami

Kierunek działania 2.1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami

1. Upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

Kierunek działania 2.2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego

1. Podniesienie bezpieczeństwa zasobów ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje

CEL SZCZEGÓŁOWY 3 Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunek działania 3.1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości

1. Kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności zabytków dla osób z niepełnosprawnościami
2. Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Kierunek działania 3.2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami

KONCEPCJA PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU DO ROKU 2030

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju została przyjęta przez Radę Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Dokument określa zasady polityki państwa w dziedzinie przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych kilkunastu lat.

Polityka przestrzennego zagospodarowania kraju realizuje cele rozwoju kraju w odniesieniu do całości przestrzeni polskiej. Biorąc pod uwagę nowy paradygmat polityki rozwoju cel strategiczny (ponadczasowy) polityki przestrzennego zagospodarowania kraju można określić następująco: Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.

Tak sformułowany cel – przy doborze odpowiednich celów cząstkowych oraz instrumentów wdrożeniowych – realizowany jest przez wszystkie podmioty publiczne wykonujące zadania rozwojowe w zakresie swoich kompetencji na różnych poziomach zarządzania, w różnych obszarach tematycznych i w odniesieniu do różnych terytoriów.

Drogą do zapewnienia realizacji celu strategicznego polityki przestrzennego zagospodarowania kraju jest koncentracja działań podmiotów publicznych w wybranych obszarach tematycznych i na wyodrębnionych terytoriach. W odniesieniu do diagnozy sytuacji, uwarunkowań oraz trendów rozwojowych sformułowano sześć wzajemnie powiązanych celów polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w horyzoncie roku 2030:

- Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności;
- Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów;

- Cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej;
- Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski;
- Cel 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa;
- Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Koncepcja wskazuje, iż wzmocnienie ładu przestrzennego na poziomie zarządzania zasobem krajobrazów kulturowych i przyrodniczych będzie jednocześnie służyło wdrożeniu zapisów Konwencji Krajobrazowej Rady Europy. Podstawowymi formami ochrony krajobrazów powinny zostać formy dotychczas stosowane: parki krajobrazowe, pomniki historii, parki kulturowe oraz – dla obiektów rangi międzynarodowej – wpis na listę dziedzictwa kulturowego lub przyrodniczego UNESCO.

Stwierdzono, że promocja dziedzictwa kulturowego wpłynęła na wzrost rozpoznawalności i atrakcyjność polskiej przestrzeni. Dbłość o spuściznę kultury dawnych mieszkańców ziem polskich i wspieranie zachowanych tradycji lokalnych sprzyjają rozwojowi turystyki i wspomagają proces identyfikacji tożsamości kulturowej migrantów. Krajobraz ważny dla historii kultury jest chroniony na równi z krajobrazami charakterystycznymi dla regionów geograficzno- przyrodniczych w zintegrowanej z siecią przyrodniczą rozwiniętej sieci parków kulturowych i pomników historii.

NARODOWA STRATEGIA ROZWOJU KULTURY NA LATA 2004 – 2013 ORAZ UZUPEŁNIENIE STRATEGII NA LATA 2004 – 2020

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zostały zawarte w dokumencie o nazwie Narodowa Strategia Rozwoju

Kultury na lata 2004 – 2013 (przyjętym przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r.) oraz jego uszczegółowieniu „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020” (przyjętym w 2005 r.). Są to rządowe dokumenty tworzące ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowoczesnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa, funkcjonującej w warunkach rynkowych, w połączeniu z perspektywami kolejnych okresów programowania Unii Europejskiej.

Głównym celem strategii jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury jest Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2013”. W programie zapisano następujące priorytety i działania:

➤ **Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe**

Działania realizowane w ramach niniejszego priorytetu mają na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja działań pozwoli na zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

- Działanie 1.1. Budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków;
- Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne;
- Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

➤ **Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego**

- Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego;

- Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wwozem, wywozem i przewozem przez granicę.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, opracowane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2005 r., zawiera ważny z punktu widzenia Programu Opieki nad Zabytkami Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”.

Priorytet 1 tego Programu dotyczy rewaloryzacji zabytków nieruchomych i ruchomych. Celami tego priorytetu są:

- poprawa stanu zachowania zabytków,
- zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także liczby stanowisk archeologicznych),
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne,
- zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

5.2 RELACJE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAM I WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZKIM

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO NA LATA 2022 – 2025

Dokument został przyjęty przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą nr 169/21 z dnia 21 grudnia 2021 r. Jego nadrzędną wytyczną jest przyczynienie się do otoczenia dziedzictwa województwa właściwą opieką, z zachowaniem zasady możliwie pełnego włączenia obiektów zabytkowych i niematerialnych elementów

dziedzictwa w nurt współczesnego życia województwa mazowieckiego. Program sporządzono na podstawie art. 87 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Stanowi on uszczegółowienie ogólnej Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030 Innowacyjne Mazowsze oraz jest spójny ze Strategią Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 i Krajowym Programem Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022, Strategią na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030), Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego 2030 oraz Krajową Polityką Miejską do roku 2023.

Misją generalną Programu jest kontynuacja misji z lat 2018-2021: Podniesienie skuteczności opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim. Wyznaczono trzy obszary strategiczne:

A. Edukacja kształtująca świadomość i postawy – analiza problemowa wykazała, iż jednym z większych zagrożeń dla dziedzictwa jest niewystarczająca świadomość wartości wśród społeczeństwa. Niewłaściwe postawy wobec dziedzictwa przymuszają zatem do wyedukowania lokalnych społeczności. W ramach tego obszaru usytuowano dwa cele:

- Cel A.1. Wsparcie edukacyjnie lokalnych samorządów i właścicieli zabytków;
- Cel A.2. Kształtowanie postawy zainteresowania dziedzictwem.

B. Optymalizacja systemu dostępu do środków – rozumiana jako zwiększenie efektywności finansowania opieki nad zabytkami. W ramach tego obszaru usytuowano dwa cele:

- Cel B.1. Zoptymalizowanie systemu dotacji wojewódzkich,
- Cel B.2. Dbanie o zabytki własne województwa.

C. Wypracowanie skutecznych narzędzi działania – rozumiane jako wzmocnienie skutecznej ochrony najbardziej wrażliwego dziedzictwa przed zniszczeniem i współpracy międzysektorowej dla ratowania zabytków. W ramach tego obszaru usytuowano dwa cele:

- Cel C.1. Ograniczanie ryzyka utraty najbardziej zagrożonych elementów dziedzictwa,
- Cel C.2. Wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków.

W treści dokumentu szczegółowo scharakteryzowano istniejące dziedzictwo województwa mazowieckiego z uwzględnieniem stanu zachowania zabytków drewnianych i przemysłowych, dziedzictwa niematerialnego, wydatków na ochronę zabytków w ostatnich latach. Umieszczone zostały dane dotyczące zabytków rejestrowych, stanu ich zachowania, a także struktury własnościowej obiektów. Pokrótce opisany został również stan opracowywania gminnych ewidencji zabytków oraz gminnych programów opieki nad zabytkami w województwie.

STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO DO ROKU 2030

Zamierzeniem strategicznym Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030 w obszarze kultury i dziedzictwa jest wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia. Głównymi działaniami w obszarze kultury i dziedzictwa będą:

- 1) poprawa atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory przyrodnicze (w szczególności w obszarach pasm turystycznych);
- 2) wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz tworzenia nowych produktów turystycznych;
- 3) ochrona spuścizny kulturowej regionu (materialnej i niematerialnej);
- 4) rozwój systemu obsługi turystów (zaplecza turystycznego i systemu informacji turystycznej);
- 5) rozwój zaplecza instytucjonalnego kultury i digitalizacji zasobów;
- 6) promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej regionu;
- 7) wspieranie edukacji kulturalnej i artystycznej;
- 8) wykorzystywanie ośrodków miejskich do tworzenia i promowania kultury;
- 9) promowanie Warszawy jako europejskiego ośrodka kultury;
- 10) wspieranie inicjatyw gospodarczych w sektorze kreatywnym;

11) wspieranie przedsiębiorczości w obszarze kultury.

Zgodnie ze strategią historyczne obiekty i zespoły zabytkowe wraz z otoczeniem oraz historyczne szlaki wodne powinny podlegać konserwacji, renowacji, a wybrane obiekty - adaptacji na cele użyteczności publicznej. Ochroną należy objąć również układy przestrzenne i miasta-ogrody. Istotnym elementem ochrony dziedzictwa powinno być tworzenie parków kulturowych, jak też inne formy ochrony krajobrazu kulturowego i wspierania skansenów. W ramach upowszechnienia wiedzy o regionie oraz promowania kultury i twórczości, wskazana jest cyfryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego w celu ich standaryzacji i zwiększenia dostępności. Ośrodki miejskie powinny kreować warunki do tworzenia i promowania kultury.

PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Dokument przyjęty został przez Sejmik Województwa Mazowieckiego w dniu 7 lipca 2014 roku uchwałą nr 180/14.

Plan wyznacza kierunki polityki przestrzennej, które wraz z uwarunkowaniami przestrzennymi uwzględnia się w programach rozwoju i programach operacyjnych województwa. Celami tej polityki są:

- rozmieszczenie w przestrzeni inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym zgodnie z kierunkami polityki przestrzennej w oparciu o cele i zasady zagospodarowania przestrzennego województwa;
- ukierunkowanie działań dotyczących rozwoju gospodarczego, postępu cywilizacyjnego, kultury i ochrony środowiska, poprzez uwzględnianie uwarunkowań, szans i zagrożeń wynikających ze zróżnicowanych cech przestrzeni województwa;
- wpływanie na zachowania przestrzenne podmiotów gospodarujących w przestrzeni, tak, aby były one zgodne z ogólnymi celami rozwoju województwa.

W treści planu zawarto zasadę zrównoważonego rozwoju województwa, rozumianego jako taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces

integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania podstawowych potrzeb zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń. Między innymi wśród wielu zasad przyjęto: zasadę komplementarności ochrony wartości przyrodniczych, kulturowych i krajobrazu polegająca na tworzeniu pasm przyrodniczo-kulturowych.

Ochrona dziedzictwa kulturowego jest ważną częścią procesu kształtowania zrównoważonego rozwoju, realizowaną poprzez następujące ustalenia:

- zarządzanie zasobami dziedzictwa, ochronę i eksponowanie przestrzennych świadectw dziedzictwa, zwłaszcza najbardziej wartościowych zespołów i obiektów
- zachowanie różnorodności kulturowej województwa, kształtowanie tożsamości regionalnej i historycznej oraz zapewnienie dostępności do zasobów dziedzictwa zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Polityka opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej realizowana będzie poprzez następujące działania:

1) Zachowanie ciągłości dziedzictwa kulturowego regionu m.in. poprzez:

- ochronę i przywracanie wartości dziedzictwa materialnego o wyrazistej tożsamości, w tym rewitalizację i rewaloryzację zdegradowanych obiektów i obszarów historycznych, a zwłaszcza architektury drewnianej, dworskiej, przemysłowej, obiektów budownictwa obronnego;
- eksponowanie w strukturze przestrzennej najcenniejszych zasobów dziedzictwa regionu;
- kształtowanie i ochronę systemu krajobrazów kulturowych zachowujących tożsamość kulturową i walory tradycyjnego krajobrazu;
- ochronę i kształtowanie struktur przestrzennych historycznych miast i wsi poprzez ochronę panoram i eksponowanie w sylwetach miejscowości dominant architektonicznych oraz kształtowanie przestrzeni publicznych w nawiązaniu do tradycji miejsca;

- rewitalizację i zabezpieczenie obiektów i układów przestrzennych;
- ochronę dziedzictwa archeologicznego;
- ochronę miejsc związanych z walkami narodowo-wyzwoleńczymi;
- ochronę i rozbudowę muzeów;
- zachowanie różnorodności kulturowej regionu: pielęgnowanie tradycji i lokalnego folkloru w powiązaniu z zasobami dziedzictwa materialnego, identyfikację oraz rozwój tradycyjnych form działalności gospodarczej, upowszechnianie „ginących zawodów”; ochronę miejsc kultu religijnego;
- popularyzację i zwiększanie dostępności zasobów dziedzictwa, w tym wprowadzanie nowych form zwiedzania zabytków, wykorzystanie nowych technologii (digitalizacja zasobów);
- identyfikację dóbr kultury współczesnej o charakterze ponadlokalnym i ich ochronę poprzez ustalenia planów miejscowych.

2) Umiejętne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego, m.in. poprzez:

- kształtowanie pasm przyrodniczo-kulturowych, wykorzystanie sieci miast historycznych oraz atrakcji krajobrazowo-architektonicznych dla wyznaczania szlaków turystyki kulturowej;
- kreowanie produktów turystyki kulturowej w oparciu o tradycje historyczne, w tym kultury i sztuki ludowej, tradycje ziemiańskie, tradycje rycerskie, religijne;
- tworzenie szlaków kulturowych wielkich artystów (znanych osobistości) Mazowsza np. malarzy, rzeźbiarzy, pisarzy;
- adaptację obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych;
- zagospodarowanie i udostępnianie stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową w celach dydaktycznych, naukowych i turystycznych;

- tworzenie płaszczyzn współpracy międzyregionalnej w zakresie zachowania i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego (tradycji historycznych, śladów osadnictwa, dziedzictwa kultury ludowej) dla rozwoju produktów turystyki kulturowej.
- 3) Kształtowanie tożsamości regionalnej i budowanie klimatu społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego m.in. poprzez;
- kreowanie ośrodków budowania tożsamości kulturowej regionu;
 - stymulowanie partycypacji społecznej w podejmowaniu działań dotyczących zarządzania dziedzictwem kulturowym i służących ochronie obiektów zabytkowych oraz promowanie najlepszych przykładów takich działań;
 - propagowanie korzyści płynących z dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz zachowania typowych dla regionu form budownictwa tradycyjnego;
 - wspieranie działalności stowarzyszeń działających w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego regionu.

W ustaleniach dotyczących środowiska przyrodniczego, ochrony krajobrazu i środowiska kulturowego, w zakresie dziedzictwa kulturowego i jego ochrony - wyznaczone zostały następujące główne kierunki działań:

- wyodrębnienie w Planie obszarów „ochrony krajobrazów kulturowych”;
- określenie potencjału rozwojowego związanego z zachowaniem wartościowych elementów środowiska kulturowego (obiektów, struktur przestrzennych, krajobrazów kulturowych) oraz wskazanie przestrzeni mogących pełnić funkcje symboliczne i identyfikacyjne;
- wzmacnianie i eksponowanie funkcji symbolicznych o znaczeniu krajowym i międzynarodowym oraz rewitalizacja i adaptacja historycznych i zabytkowych obiektów głównie na cele kulturowe;
- zachowywanie tradycyjnych wzorców zabudowy;
- ochrona i rewaloryzacja zachowanych obiektów zabytkowych i zespołów ruralistycznych.

Zwrócono także uwagę na fakt, iż podstawowym zagrożeniem historycznych centrów miast i wsi jest nadmierna presja urbanistyczna oraz sposób zagospodarowania i kształtowanie nowej zabudowy w sposób obcy dla tradycji i tożsamości miejsc.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Legionowskiego jest komplementarny w stosunku do Planu Zagospodarowania Województwa Mazowieckiego w działaniach, takich jak:

- ochrona i przywracanie wartości dziedzictwa materialnego o wyrazistej tożsamości, w tym rewitalizację i rewaloryzację zdegradowanych obiektów i obszarów historycznych, a zwłaszcza architektury drewnianej, dworskiej, przemysłowej, obiektów budownictwa obronnego;
- zachowanie różnorodności kulturowej regionu: pielęgnowanie tradycji i lokalnego folkloru w powiązaniu z zasobami dziedzictwa materialnego, identyfikację oraz rozwój tradycyjnych form działalności gospodarczej, upowszechnianie „ginących zawodów”; ochronę miejsc kultu religijnego;
- popularyzację i zwiększanie dostępności do zasobów dziedzictwa, w tym wprowadzanie nowych form zwiedzania zabytków, wykorzystanie nowych technologii (digitalizacja zasobów);
- tworzenie płaszczyzn współpracy międzyregionalnej w zakresie zachowania i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego (tradycji historycznych, śladów osadnictwa, dziedzictwa kultury ludowej) dla rozwoju produktów turystyki kulturowej.

5.4 RELACJE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAM WYKONANYMI NA POZIOMIE POWIATU

STRATEGIA ROZWOJU POWIATU LEGIONOWSKIEGO NA LATA 2016-2025

Dokument wyznacza we wskazanych czterech obszarach (Współpraca i rozwój, Infrastruktura dla rozwoju, Rozwój gospodarczy, Budowanie kapitału społecznego), dziewięć celów strategicznych, do realizacji przez całą wspólnotę samorządową powiatu legionowskiego. Są to:

- Dobra współpraca Jednostek Samorządu Terytorialnego, przedsiębiorców, organizacji pozarządowych i mieszkańców jest gwarancją zrównoważonego rozwoju całego obszaru powiatu.
- Poprawa sprawności administracji i lepsze dostosowanie do potrzeb mieszkańców i przedsiębiorców.
- Środowisko naturalne powiatu legionowskiego spełnia najwyższe standardy ekologiczne i tworzy dogodne warunki dla mieszkańców i odwiedzających.
- Infrastruktura turystyczno-rekreacyjna jest rozbudowana i atrakcyjna dla mieszkańców i gości odwiedzających powiat.
- System transportowy na obszarze powiatu działa efektywnie i zapewnia optymalną komunikację wewnętrzną i zewnętrzną powiatu
- Mieszkańcy realizują swoje aspiracje zawodowe dzięki funkcjonowaniu innowacyjnych przedsiębiorstw.
- Powiat zapewnia wysoką jakość kształcenia na każdym etapie życia.
- Mieszkańcy mają dostęp do szerokiej oferty kulturalnej, rekreacyjnej i sportowej.
- Powiat zapewnia pełną dostępność do usług zdrowotnych i społecznych oraz gwarantuje wysoki poziom poczucia bezpieczeństwa.

Cel strategiczny związany z infrastrukturą turystyczno-rekreacyjną zakłada, że, powinna ona służyć zarówno mieszkańcom powiatu - jako miejsce odpoczynku i codziennej rekreacji - ale także gościom odwiedzającym powiat, stając się tym samym ważnym czynnikiem rozwoju powiatu, co w konsekwencji powinno służyć obecnym mieszkańcom i osobom prowadzącym tu działalność gospodarczą. Także tutaj kompetencje powiatu są mocno ograniczone, niemniej jednak ambicją władz powiatu jest integrowanie wszystkich działaczy na rzecz lokalnego rozwoju, zarówno samorządowych, jak i komercyjnych, w celu nadania spójnego i wzajemnie uzgodnionego kierunku rozwoju oferty turystyczno-rekreacyjnej opartej o zasoby zarówno Jeziora Zegrzyńskiego, jak i unikatowych wartości przyrodniczych (dwóch obszarów Natura 2000, dziesięciu rezerwatów przyrody, licznych pomników przyrody, czy zabytkowych założeń parkowych), a także szlaków pieszych, rowerowych czy tematycznych (Powiatowy Szlak Polski Walczącej).

Rozwój turystyki i rekreacji oraz przemysłu czasu wolnego w powiecie legionowskim, powinien opierać się o jasno zdefiniowane zasoby i być wdrażany oraz koordynowany w sposób spójny na całym obszarze. Tylko takie podejście pozwoli wykorzystać potencjał miejsca oraz bliskość metropolii dla uczynienia z turystyki i

rekreacji liczącego się motoru wzrostu na obszarze powiatu. Okolice Jeziora Zegrzyńskiego to jeden z najbardziej rozpoznawalnych ośrodków turystyki biznesowej związanej z konferencjami, szkoleniami, czy wyjazdami integracyjnymi. Warto te elementy dostrzegać także w kontekście szerszym, np. przygotowania odpowiednich kadr dla tych funkcji, a także współpracy i współdziałania z gestorami bazy i odpowiadania na ich potrzeby w zakresie rozwoju niezbędnej infrastruktury publicznej. Prawidłowe funkcjonowanie produktów turystyczno-rekreacyjnych, przy optymalnym wykorzystaniu zasobów powiatu i jego otoczenia, skutkować będzie wzrostem gospodarczym.

Cel operacyjny w zakresie Budowaniu Kapitału Społecznego BKS.2.1. wyznacza zapewnienie odpowiednich warunków dla działań kulturalnych i chroniących dziedzictwo kulturowe. Głównymi działaniami w realizacji ma być m.in.:

- zwiększanie poziomu społecznego uczestnictwa w kulturze oraz aktywnych formach spędzania czasu wolnego poprzez promocję i informację o ofercie kulturalnej w powiecie;
- udział w imprezach i obchodach popularyzujących kulturę lokalną;
- współpraca z organizacjami pozarządowymi w obszarze wspólnej organizacji i promocji imprez kulturalnych, w tym związanych z kulturą lokalną (budowanie dobrych praktyk);
- budowa potencjału lokalnych instytucji kultury umożliwiającego poszerzenie oferty kulturalnej;
- promowanie i wspieranie lokalnych animatorów kultury oraz lokalnych artystów i twórców;
- zwiększanie poziomu społecznego uczestnictwa w kulturze oraz aktywnych formach spędzania czasu wolnego poprzez promocję i informację o ofercie kulturalnej w powiecie;
- stworzenie i wdrożenie programu edukacji regionalnej;
- organizacja imprez i obchodów popularyzujących kulturę lokalną.

Dokument ponadto podkreśla, że kluczem do budowania przewagi konkurencyjnej powiatu legionowskiego są walory przyrodnicze, wysoka lesistość, oraz korzystna lokalizacja - zarówno w sensie komunikacyjnym, jak i bliskości stolicy. Niewątpliwym atutem jest relatywnie bogata oferta rekreacyjna związana z Jeziorem Zegrzyńskim. Nie można także pominąć różnorodnej i cały czas pielęgnowanej kultury

oraz ciekawych zabytków. Stąd misję powiatu legionowskiego, realizowaną poprzez wdrażanie szeregu działań zdefiniowanych w dokumencie strategicznym, można ująć w sposób następujący:

"Powiat legionowski atrakcyjnym miejscem życia, otwartym na podejmowanie wyzwań, rozwijającym edukację i przedsiębiorczość, turystykę i aktywność społeczną, troszczącym się o środowisko naturalne, dbającym o zdrowie, bezpieczeństwo i potrzeby wszystkich mieszkańców, wzmacniającym współpracę między samorządową i międzysektorową wewnątrz powiatu, odgrywającym aktywną rolę w Obszarze Metropolitalnym Warszawy."

GMINNE PROGRAMY OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Spośród gmin powiatu legionowskiego obowiązujące programy opieki nad zabytkami, opublikowane w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego posiadają gminy Nieporęt (na lata 2020-2023) oraz Serock (na lata 2021-2024). Pozostałe gminy nie posiadają tego dokumentu.

6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU

6.1 CHARAKTERYSTYKA POWIATU LEGIONOWSKIEGO

Powiat Legionowski istnieje od 1 stycznia 1999 r. Położony jest w centralnej części Niziny Mazowieckiej. W jego skład wchodzi pięć gmin:

- Legionowo,
- Serock,
- Jabłonna,
- Wieliszew,
- Nieporęt.

Od zachodu graniczy z powiatem nowodworskim, od wschodu z wyszkowskim i wołomińskim, od północy z pułtuskim, a od południa z Warszawą.

Granicę administracyjną powiatu wyznaczają trzy rzeki: Bug (w części północno-wschodniej), Narew i Wisła (w części zachodniej).

Na powierzchni 39 076 ha zamieszkuje 121,5 tys. osób (stan na dzień 31.12.2021 wg Banku Danych Lokalnych GUS). Atrakcyjne położenie względem większych ośrodków miejskich oraz rozwinięta sieć komunikacyjna sprzyja osiedlaniu się ludności na obszarze powiatu.

Głównym atutem Powiatu jest znajdujące się na jego terenie jedno z największych w aglomeracji warszawskiej - Jezioro Zegrzyńskie. Jezioro to jest przede wszystkim miejscem wypoczynku. Po powstaniu jeziora w 1963 r. w jego bezpośrednim otoczeniu zbudowanych zostało wiele ośrodków wypoczynkowych i domków letniskowych. Powierzchnia jeziora to ok 3 030 ha, długość dochodzi do 41 km (na Narwi), a szerokość do ok. 3,5 km.

W powiecie zlokalizowano szereg obszarów chronionej przyrody - są to rezerваты, obszary Natura 2000. Na terenie powiatu znajduje się Nasielsko-Karniewski Obszar Chronionego Krajobrazu, Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu oraz Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy- Dębe.

Powierzchnia poszczególnych gmin jest zróżnicowana. Największą gminą jest gmina Serock (11 029 ha), natomiast najmniejszą gminą Legionowo (1 354 ha). Pod względem liczby sołectw należących do Powiatu Legionowskiego, najwięcej znajduje się w Gminie Nieporęt (28), natomiast w Legionowie, jako gminie miejskiej, nie występuje ten rodzaj jednostek pomocniczych właściwy dla gmin.

Najliczniej zamieszкана jest gmina miejska Legionowo, natomiast najmniej liczna pod względem liczby mieszkańców jest gmina Wieliszew.

6.2 RYS HISTORYCZNY POWIATU LEGIONOWSKIEGO

Najstarsze ślady pobytu ludzkości na terenach dzisiejszego powiatu legionowskiego należy wiązać z archeologiczną kulturą świderską, tzn. z okresem schyłkowego paleolitu. Ślady pobytu tych koczowniczych myśliwych, polujących głównie na stada reniferów, można odnaleźć na otaczających Legionowo wydmach. W okolicach Łajsk, Wieliszewa i Komornicy, również na suchych, wydmowych terenach

znajduje się duże nagromadzenie stanowisk archeologicznych z epoki mezolitu (kultura komornicka) i neolitu. Osadnictwo epoki brązu i epoki żelaza reprezentuje kultura łużycka oraz kultura przeworska, której ślady na terenie powiatu występują stosunkowo licznie (np. cmentarzysko w Legionowie, w Łajskach i Nieporęcie). Mają one charakter typowo rolniczy i zajmują tereny niższe, bliżej cieków wodnych. Stanowiska można znaleźć w bezpośrednim sąsiedztwie Legionowa, jak i na terenie całego powiatu legionowskiego. Dalszy rozwój nastąpił w okresie wczesnośredniowiecznym, o czym świadczy odkrycie jednej z najwcześniejszych osad słowiańskich i cmentarzysk na terenie dzisiejszej Polski (datowanej na VI wiek n.e.).

Na Mazowszu osadnictwo najczęściej rozwijało się wzdłuż rzek i dlatego nad nimi powstawały pierwsze osady. Zegrze stanowi jedną z najstarszych osad średniowiecznych (prawdopodobnie schyłek XII wieku), było własnością najpierw książęcą, a później rycerską, będąc siedzibą parafii i osadą, która otrzymała prawa miejskie. Pierwsze wzmianki o Zegrzu pojawiają się w 1237 r. w dokumencie, którego świadkiem jest kapelan Olricus de Siger (Ulryk z Zegrza). Mamy więc poświadczenie istnienia w tym roku kościoła i parafii w Zegrzu. W czasach późniejszych Zegrze było siedzibą rodu Krasińskich a następnie Radziwiłłów.

Jedną z najdawniejszych jest też Serock, który jednocześnie jest najstarszym miastem w powiecie legionowskim. Ta malowniczo położona miejscowość otrzymała prawa miejskie z rąk księcia mazowieckiego Janusza I już w 1417 r. Jako osada, Serock znany był dużo wcześniej. Istnienie grodziska potwierdzają już XI-wieczne źródła. Właśnie w Serocku znajduje się jeden z najcenniejszych zabytków powiatu i Mazowsza – późnogotycki kościół farny, datowany na 1526 r. Na zewnętrznych murach świątyni, usytuowanej na wysokiej skarpie, można do dziś odczytać napisy wyryte nawet w XVII w. Stanowią one dużą atrakcję turystyczną powiatu.

Niewiele młodszy jest Nieporęt. Niewątpliwie na jego rozwój ogromny wpływ miało wybudowanie dworu myśliwskiego przez Zygmunta III Wazę. Dwór był ulubionym miejscem odpoczynku Wazów. Po śmierci Zygmunta gościli tu jego synowie Władysław IV i Jan Kazimierz. Temu ostatniemu miejscowość zawdzięcza kościół, który powstał jako wotum dziękczynne po zwycięskim zakończeniu wojny ze Szwedami. Ciekawostką jest umieszczony na nim portal z czarnego marmuru przedstawiający herb Wazów.

Inną, interesującą świątynią, położoną na terenie powiatu jest kościół w Chotomowie. Parafia została tu erygowana już w średniowieczu. Najstarsze zapisy, w których jest wymieniana pochodzą z 1391 r. z domniemaniem istnienia parafii przed 1387 r. Do XIX stulecia istniała tu drewniana świątynia. Obecny chotomowski kościół zaprojektował Franciszek Maria Lanci w stylu neogotyku angielskiego. Świątynię, wraz z dzwonnica, wzniesiono pod koniec XIX stulecia. Obok kościoła uwagę zwraca krzyż pochodzący z 1826 r. Jest on pozostałością dawnego przykościelnego cmentarza.

Najbardziej znanym zespołem parkowo pałacowym powiatu legionowskiego jest Jabłonna. Już w 1774 r. biskup Michał Poniatowski – brat ówczesnego króla Polski i późniejszy prymas, rozpoczął tu budowę pałacu. Jego projekt sporządził Dominik Merlini, jeden z najsłynniejszych architektów Rzeczypospolitej. Po ukończeniu prac, około 1779 r. Jabłonna rozbłysła całym swoim blaskiem modnej rezydencji. Jej uroku dodawał wspaniały park i budowle zaprojektowane przez Szymona Bogumiła Zuga - zwłaszcza romantyczna grotta. Po objęciu rezydencji przez ks. Józefa Poniatowskiego, Jabłonna stała się na początku XIX stulecia miejscem zabaw "zielonych fraków", czyli ówczesnych przyjaciół księcia Pepi.

Właścicielem klucza Jabłonna została Anna z Tyszkiewiczów Dunin-Wąsowiczowa. To jej Jabłonna zawdzięczała wszystko to, co w najlepszym guście. Gruntowna przebudowa założenia parkowego oraz samego pałacu spowodowała, że rezydencja stała się głównym miejscem kultu narodowego księcia Józefa Poniatowskiego. Ważną rolę w przebudowie odegrał wzięty architekt Henryk Marconi, który zaprojektował pergolę oraz "ustronie bohatera".

W tym okresie ziemie położone w rozwidleniu Wisły i Narwi zaczęły mieć ważne znaczenie militarne. Już na początku XIX w., kiedy na ziemie polskie wkroczył Napoleon oraz po powołaniu Księstwa Warszawskiego, powstał tu trójkąt obronny w oparciu o umocnienia wznoszone w Modlinie, Serocku i na warszawskiej Pradze. Napoleon bywał w wymienionych miejscowościach, gościł także w pałacu w Jabłonie. Twierdze stanowiły podstawę operacyjną do działań przeciw Rosji. Z tego okresu w Serocku zachowały się ziemne fragmenty bastionów twierdzy napoleońskiej z lat 1807 – 1811.

Również koniec XIX stulecia upłynął pod znakiem budownictwa militarnego. Tereny dzisiejszego powiatu znalazły się w centrum Warszawskiego Rejonu Ufortyfikowanego, który wybudowali Rosjanie dla obrony inżynierijnej zachodnich

krańców carskiego imperium. Dostrzegli oni walory obronne tych terenów i nawiązali do koncepcji Napoleona. Tym razem przeciwnikiem były Niemcy. Warszawski Rejon Umocniony wyznaczyły trzy twierdze: w Warszawie, Modlinie (wówczas Nowogiejewsk) oraz w Zegrzu. Wzniesiono wówczas forty w Dębem, Beniaminowie oraz grupę forteczną w Janówku. W 1892 r. w Legionowie powstał duży kompleks koszarowy zwany "Obozem Hurki". Koszary z charakterystycznej czerwonej cegły zbudowano także w Beniaminowie (dziś Białobrzegi) oraz w Zegrzu Północnym i Południowym. Budowle militarne przesądziły o specyfice terenów położonych na północ od Warszawy. Carskie twierdze i forty, służące niegdyś zaborcy, dziś stały się atrakcją turystyczną powiatu legionowskiego.

Po odzyskaniu niepodległości, garnizony carskie zaczęły służyć Wojsku Polskiemu. W sierpniu 1920 r. z legionowskich koszar wyruszyły pod Radzymin pułki 10. Dywizji Piechoty, dowodzonej przez gen. L. Żeligowskiego. Przesądziły one o zwycięstwie w Bitwie Warszawskiej. W 1929 r. w Zegrzu założono słynne Centrum Wyszkozenia Łączności, z popularną podchorążówką. Wraz z okolicznymi garnizonami był to główny ośrodek szkolący polskich łącznościowców. W koszarach po drugiej stronie Narwi zaczął stacjonować 1. Batalion Telegraficzny, a w Białobrzegach 2. Batalion Radiotelegraficzny. Natomiast Legionowo zasłynęło z produkcji znakomitych balonów i spadochronów oraz z ośrodka szkolącego saperów kolejowych i załogi pociągów pancernych. Miejscowość, podobnie jak w carskich czasach, była dużym garnizonem wojskowym. Rozpoczęcie parcelacji dóbr przez hrabiego Maurycego Potockiego w 1925 r. dało początek osadzie parcelacyjnej, z której z czasem wyłoniła się cywilna część miejscowości. W 1930 r. Minister Spraw Wewnętrznych powołał gminę Legionowo, która w 1952 r. otrzymała prawa miejskie. 1 stycznia 1999 r., w wyniku reformy administracyjnej kraju, powstał powiat legionowski.

Gmina Jabłonna

Początki nowożytnego osadnictwa na terenie gminy Jabłonna sięgają początków XIV wieku. Najstarszy zapis nazwy wsi to Iablona (1338) i dotyczy działalności bartników. Następnie nosiła nazwę Jabłonowo, pochodzącą zapewne od licznych w tych czasach sadów jabłoniowych. Lokację wsi Jabłonna, Chotomów i Rajszew (wówczas Chotomowo) przeprowadził w roku 1418 biskup płocki Jakub z Korzkwi herbu Syrokomla. Obie wsie otrzymały prawo chełmińskie (odmiana prawa magdeburskiego). Wkrótce Jabłonna, z uwagi na swe walory („miejscowość zdrowa i

cicha”), stała się rezydencją biskupów płockich i centrum administracyjnym (kluczem) znacznych dóbr. Chotomów pełnił równie ważną funkcję, był centrum duchowym okolicy, jako siedziba jednej z nielicznych na tym obszarze parafii.

Jabłonna była własnością biskupów płockich, którzy ulokowali tam letnią rezydencję. W 1509 roku z polecenia biskupa Erazma Ciołka rozpoczęto budowę murowanych piwnic pod budynkiem. W roku 1646 biskup płocki Karol Ferdynand Waza (brat Władysława IV) wzniósł tam prywatną kaplicę. Niestety, nic nie wiadomo na temat wyglądu tej kaplicy. Jabłonna pełniła wówczas ważną rolę, stąd bowiem Karol Ferdynand prowadził kampanię o koronę polską, zrzekł się jej jednak na rzecz brata Jana Kazimierza. W roku 1773 Jabłonna przeszła w ręce Poniatowskich. Biskup płocki (późniejszy prymas) Michał Jerzy Poniatowski (brat króla Stanisława Augusta) zamienił ją za inne dobra znajdujące się w jego posiadaniu, z zamiarem przekształcenia w okazałą rezydencję pałacowo-parkową. Budowę pałacu i oficyn rozpoczęto w 1774 roku. W 1794 roku Jabłonna przeszła w posiadanie ks. Józefa Poniatowskiego, bratanka prymasa. Uczynił z niej swoją letnią rezydencję. Po śmierci księcia w 1813 roku posiadłość przechodziła w ręce różnych właścicieli aż do 1945 roku. W roku 1944 pałac został spalony przez wojska niemieckie. Od 1953 należy do Polskiej Akademii Nauk, która przeprowadziła odbudowę obiektu wg projektu Mieczysława Kuźmy, a rekonstrukcję parku wg założeń Gerarda Ciołka. Pałacowi przywrócono stan z końca XVIII wieku, zachowując elementy z I połowy XIX wieku.

Herb Gminy Jabłonna to trójdzielna tarcza, na której w górnym złotym polu znajdują się ukorzeniona jabłoń z czerwonymi jabłkami. Dolna część herbu podzielona jest na dwie części, a na niej na zielonym tle znajdują się półtrzecia złotego krzyża i pastorał. Pastorał to symbol władzy kościelnej, nawiązujący do historii gminy. Tereny wchodzące w skład gminy Jabłonna mają swoje korzenie nierozzerwalnie związane z biskupami płockimi, którym podlegały aż do roku 1774, kiedy to zostały przejęte na własność przez biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego, późniejszego prymasa Polski. Dwie miejscowości wchodzące w skład gminy – Jabłonna i Chotomów zostały lokowane w 1418 właśnie przez biskupa płockiego Jakuba z Korzkwi.

Gmina Legionowo

Nowożytna historia Legionowa rozpoczyna się w 1877 roku, kiedy to w dobrach rodu Potockich, oddano do użytku stację kolejową klasy IV - Jabłonna (w 1934 roku nazwano ją Legionowem). Przygotowania do wybudowania linii kolejowej i

utworzenia stacji, Towarzystwo Drogi Żelaznej Nadwiślańskiej rozpoczęło już na początku lat 70-tych XIX wieku. Przeznaczeniem linii było połączenie rosyjskich twierdz: Modlina, Warszawy i Dębina oraz transport podolskiego zboża do portów nadbałtyckich. Drewniana stacja Jabłonna była jedną z dwudziestu czterech stacji na całej linii nadwiślańskiej od Kowla do Mławy. Ostatnim jej reliktem w Legionowie jest drewniana budka dróżnicza z 1877 roku, stojąca przy tzw. starym trakcie na Kozłówce.

Przy stacji kolejowej, która stała się podstawowym czynnikiem miastotwórczym, już od początku lat 80. XIX wieku zaczęło kształtować się letnisko Gucin. Powstało w obrębie obecnych ulic Piłsudskiego - Kościuszki - Warszawskiej. Nazwa letniska wywodzi się od imienia Augusta hr. Potockiego, nazwanego potocznie Guciem. Hrabia, żyjący w latach 1847 - 1905, rozparcelował część dóbr położonych przy stacji z przeznaczeniem na działki. W 1885 roku na terenie letniska liczącego 49 morgów 28 prętów, wzniesiono pięć drewnianych willi.

Z Rejestru Pomiarowego Dóbr Jabłonna wynika, że poza Parkiem Gucin, na terenie przysłego Legionowa istniały także Folwark Kozłówka (8 mórg 55 prętów), osada gajowego Bukowiec, folwark i ogród warzywny Ludwisin. Tereny późniejszej III Parceli w 1885 roku nosiły miano Gór Suwałnych, a to ze względu na liczne przesuujące się wydmy.

Poza koleją i letniskiem, istotnym czynnikiem miastotwórczym okazał się garnizon rosyjski, którego początki sięgają 1892 roku. Wówczas władze carskie wykupiły od Augusta hr. Potockiego tereny leżące na północ od stacji kolejowej. W tym samym roku przystąpiono do budowy kilkudziesięciu drewnianych koszarowców. Intensywne tempo prac pozwoliło już jesienią 1892 roku sformować w Jabłonnie dwa rezerwowe pułki piechoty: 192 Drohiczyński i 193. Wawerski. Drugi, zasadniczy etap rozbudowy legionowskiego garnizonu przypada na 1897 rok. W pobliżu folwarku Kozłówka wzniesiono wówczas murowany kompleks koszarowy dla 4. Batalionu Kolejowego. 25 marca 1899 roku koszarom, położonym przy stacji Jabłonna, car Mikołaj II nadał nazwę Obóz Feldmarszałka Hurki. Na początku XX wieku garnizon liczył około 4 tysiące stałej załogi. Zamieszkiwała ona około 120 budynków, które tworzyły zwartą zabudowę typu miejskiego. Czwartym czynnikiem miastotwórczym była Huta Szkła Jabłonna. Zakład powstał w 1897 roku. Produkowano w nim głównie butelki do piwa. Na początku XX wieku huta zatrudniała około 60 osób.

Wydarzenia z lat 1877-1918 zdeterminowały rozwój przestrzenny przyszłego Legionowa. Cechą wspólną letniska, koszar i huty szkła było położenie w bezpośrednim sąsiedztwie stacji kolejowej. Tu też należy doszukiwać się załączków terytorialnych przyszłego Legionowa.

Lata 1918 -1939 to okres dynamicznego rozwoju cywilnej części Legionowa. Proces parcelacji dóbr Maurycego hr. Potockiego (syna Augusta), rozpoczęty w 1925 roku, przekształcił dotychczasowe tereny leśne w ogromny plac budowy. Osada parcelacyjna "Jabłonna Legionowa" w latach 20-tych i 30-tych objęła około 3 tysiące działek. W latach 1925-1931 wybudowano około 1300 budynków drewnianych. Liczba ludności wzrosła w tym okresie z 658 do 8856 osób.

Wobec tak ogromnego wzrostu liczby ludności i budynków mieszkalnych, stało się oczywiste, że osada powinna usamodzielnic się administracyjnie. Stało się to 17 marca 1930 roku, kiedy Minister Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Skarbu nadał osiedlu Legionowo status samodzielnej gminy wiejskiej z miejskim systemem finansowania. W skład gminy Legionowo weszły koszary z poligonem (obecne osiedle Piaski i jednostka wojskowa), osada parcelacyjna Jabłonna Legionowo, Wieś Cegielnia oraz folwark Ludwisin. Utworzenie samodzielnej gminy pozwoliło mieszkańcom Legionowa uregulować życie społeczne osiedla. W grudniu 1933 roku arcybiskup Aleksander Kakowski erygował parafię pod wezwaniem św. Jana Kantego. Rok później, z inicjatywy proboszcza parafii ks. Anatola Sałagi, zlokalizowano cmentarz. W latach 30. XX wieku w Legionowie funkcjonowały poczta, cztery szkoły powszechne, szkoła handlowa, Państwowy Instytut Meteorologii, Towarzystwo Miłośników Osiedla i Związek Legionistów. Nieco inaczej toczyło się życie garnizonu. W 1919 roku w koszarach odtwarzano kadry niepodległego Wojska Polskiego przede wszystkim 1. i 2. Pułku Piechoty im. Legionów Polskich walczące w wojnie-polsko-bolszewickiej. Na cześć czynu legionowego, generał Bolesław Roja nadał koszarom w Jabłonce nazwę Legionowo, nawiązując do osady polowej Legionów Polskich istniejącej na Polesiu Wołyńskim. Dzięki temu gen. Roja uchodzi za "ojca chrzestnego" nazwy miasta. W czasie Bitwy Warszawskiej w sierpniu 1920 roku z legionowskich koszar wyszła pod Radzymin 10. Dywizja Piechoty, która przeważała szalę zwycięstwa na stronę polską.

Po zakończeniu działań wojennych, w garnizonie zakwaterowano trzy jednostki: 1. Dywizjon Pociągów Pancernych, 2. Batalion Mostów Kolejowych oraz 2.

Batalion Balonowy. Szczególnie znany był ostatni oddział. Jego piloci, mieszkańcy Legionowa Franciszek Hynek, Zbigniew Burzyński i Władysław Pomaski, kilkakrotnie wygrali prestiżowe zawody balonowe o puchar im. Gordona Bennetta. Sukcesy były możliwe dzięki balonom produkowanym w legionowskiej Wytwórni Balonów i Spadochronów. W 1935 roku zakład odwiedził światowej sławy pilot i naukowiec, profesor August Piccard. Zapoznał się tu z osiągnięciami polskich pilotów w lotach na wysokość. W 1938 roku mjr Stanisław Mazurek i inż. Józef Paczosa zaprojektowali największy balon świata „Gwiazdę Polski”. Jego start na wysokość 30 km zaplanowali w Dolinie Chochołowskiej. Niestety, pożar balonu uniemożliwił pokonanie międzynarodowego rekordu wysokości, który ówczesnie wynosił 30 km. Swoisty koloryt nadawali osadzie oficerowie pancerniacy. W garnizonie stacjonowało 5 pociągów pancernych. We wrześniu 1939 roku wzięły one ofiarny udział w wojnie obronnej. W okresie międzywojennym, o charakterze Legionowa decydowały przede wszystkim dwa czynniki: niewielka odległość od Warszawy, dogodna komunikacja i bliskie położenie miasta w sąsiedztwie rozległych lasów, co spowodowało rozwój budownictwa letniskowego, lokalizacja garnizonu wojskowego, na rzecz którego pracowały Centralne Zakłady Balonowe i Obserwatorium Aerologiczne PIM.

We wrześniu 1939 roku Legionowo było położone w cieniu walk o twierdzę Modlin. 13 września do osady wkroczyły pierwsze jednostki hitlerowskie. Okres okupacji w pamięci mieszkańców zapisał się przede wszystkim wspaniałą postawą nauczycieli tajnego nauczania, ofiarnymi walkami żołnierzy Armii Krajowej Rejonu I Marianowo-Brzozów VII Obwodu podczas powstania na terenie Legionowa (1-4 sierpnia 1944 roku) oraz pacyfikacją miejscowego getta. 28 października 1944 roku do Legionowa wkroczyły pierwsze oddziały radzieckiej 47. Armii.

Według danych z lipca 1946 roku osada liczyła 9860 mieszkańców. Na jej terenie funkcjonowało 160 sklepów, 38 warsztatów i 14 małych zakładów rzemieślniczych. Lata 1949 - 1952 stały się drogą do uzyskania przez Legionowo praw miejskich. Rozporządzeniem Prezesa Rady Ministrów Józefa Cyrankiewicza z 3 maja 1952 roku osadzie został nadany ustrój miejski. W granice miasta zostały włączone także dwie gromady, Bukowiec oraz Łajski - Grudzie.

W 1974 roku opracowano plan zagospodarowania przestrzennego Legionowa, uwzględniający budowę fabryki domów w Łajskach i budowę "Osiedla Jagiellońska" dla 15 tysięcy mieszkańców. Obecnie, w zasobach Legionowskiej Spółdzielni

Lokatorsko - Własnościowej mieszka około 25 tys. mieszkańców. Wraz z budową kolejnych osiedli mieszkaniowych, liczba ludności niemal się podwoiła z 21,8 tys. w 1975 roku do 40 tys. w 1980 roku.

Po II wojnie światowej reaktywowano Warsztaty Remontowe Spadochronów, które z czasem przekształciły się w Zakłady Sprzętu Technicznego i Turystycznego "Aviotex". W 1983 roku na balonie Polonez, wyprodukowanym w legionowskiej wytwórni, polska załoga zwyciężyła w zawodach o Puchar im. Gordona Bennetta. Z innych zakładów przemysłowych należy wymienić: Mazowieckie Zakłady Wapienno-Piaskowe działające od 1959 roku, Przedsiębiorstwo Przetwórstwa Blach "Bistyp" oraz Mazowiecki Kombinat Budowlany nazywany Fabryką Domów.

Od chwili zakończenia II wojny światowej Legionowo stało się ważnym garnizonem wojskowym i milicyjnym. Po 1945 roku kwaterowało tu dowództwo 1. Warszawskiej Dywizji Zmechanizowanej (dowództwo dywizji znajdowało się tu do 2011 roku). Ponadto funkcjonowała Wyższa Szkoła Oficerska Ministerstwa Spraw Wewnętrznych im. Feliksa Dzierżyńskiego, która po przekształceniach ustrojowych w 1990 roku stała się Centrum Szkolenia Policji.

W 1980 roku w Legionowie powstał lokalny Komitet "Solidarności" działający w ramach Regionu Mazowsze. W okresie stanu wojennego legionowska "Solidarność" przygotowywała ulotki i malował napisy na murach. W Legionowie retransmitowano także audycje radia Solidarność i programy zakłócające Dziennik Telewizyjny. Schronieniem dla legionowskich opozycjonistów stał się kościół "na górcie", gdzie ks. prałat Józef Schabowski organizował comiesięczne msze św. w intencji ojczyzny. Dzięki podziemnej "S" docierała do legionowskich przychodni pomoc medyczna.

Z dniem 16 grudnia 1987 roku Legionowo zostało wpisane do urzędowego rejestru miast prezydenckich, gdyż przekroczyło liczbę 50 tysięcy mieszkańców.

Herb Legionowa został uchwalony przez Radę Miasta na sesji, w dniu 22 listopada 2000 roku. Projekt herbu Legionowa przygotował zespół specjalistów z Centrum Heraldyki Polskiej. Stylizowany orzeł w koronie odnosi się do wojskowych tradycji legionowych oraz do godła państwowego z 1919 roku. W tym właśnie roku, na wniosek gen. Bolesława Roi, nasze miasto otrzymało nazwę Legionowo. W miejscowych koszarach odtworzono wówczas 1 i 2 pułki piechoty, będące jednymi z pierwszych jednostek odrodzonego Wojska Polskiego. Orzeł w koronie podkreśla także

wojskową tradycję miasta. Półtrzecia krzyża srebrnego należy do herbu Pilawa, którym pieczętował się ród Potockich z Jabłonny, zasłużony dla naszych ziem. Parcelacja części majątku dokonana przez hr. Augusta Potockiego dała początek Legionowu.

Gmina Nieporęt

Na terenie dzisiejszego Nieporętu zlokalizowane były osady i cmentarzyska z okresu wczesnośredniowiecznego, a historia samej miejscowości sięga X wieku. Pierwszy zapis o Nieporęcie pochodzi z roku 1387, kiedy erygowano parafię w Wieliszewie. Już na przełomie wieków XIV i XV była to znaczna osada bartnicza. W roku 1484 Bolesław V książę mazowiecki sprzedał Nieporęt dwóm braciom Prażmowskiom.

Kiedy Zygmunt III Waza w roku 1596 przeniósł swą siedzibę z Krakowa do Warszawy, pojawił się problem lokalizacji dworu myśliwskiego. Wybór padł na Nieporęt, leżący w głębokiej puszczy w widłach Wisły i Narwi, a jednocześnie przy szlaku prowadzącym od Warszawy przez Bródno ku przeprawie na Narwi i dalej, na Jaćwież. Jako wotum po zwycięstwie nad Szwedami Jan Kazimierz kazał wybudować kościół w Nieporęcie, we wnętrzu którego widnieje herb Wazów - snop.

Wkrótce po abdykacji Jana Kazimierza w 1668 roku, Nieporęt wrócił do Prażmowskich. Gospodarzyli oni na dobrach nieporęckich do roku 1749, kiedy to August Czartoryski nabył 3/4 Nieporętu. Wkrótce potem, drogą koligacji, właścicielem Nieporętu stali się Lubomirscy. Ostatecznie w roku 1778 w całości stał się on własnością Potockich.

Wojny napoleońskie zaznaczyły się w Nieporęcie lokalizacją rezerwowych magazynów z żywnością dla wojsk francuskich w latach 1806 - 1807. Do znaczących wydarzeń w historii Nieporętu należy nabycie w roku 1881 całości obszarów leśnych przez Berlińskie Towarzystwo Handlu Drewnem.

W roku 1882 wieś została zniszczona przez wielki pożar. Przełom XIX i XX w. To czas budowy obronnych obiektów fortyfikacyjnych, wchodzących w skład zespołu twierdzy modlińskiej.

W czasie pierwszej wojny światowej koszary w Białobrzegach były miejscem internowania oficerów Legionów Polskich, którzy odmówili przysięgi na wierność cesarzowi niemieckiemu.

Wojna polsko-bolszewicka 1920 r. w swej decydującej fazie - Bitwie Warszawskiej - przetoczyła się przez Nieporęt i jego okolice. Dnia 12 sierpnia Armia Czerwona znalazła się na obszarze gminy. Gdy jej oddziały stanęły na linii Struga - Nieporęt, 29. pp. i dwa baony 28. pp. stanowiące odwód 10. DP gen. L. Żeligowskiego dokonały przeciwuderzenia. W miejscu, gdzie zginął dowódca 1. baonu 28 pp. porucznik Stefan Pogonowski i kilku jego żołnierzy, stoi skromny pomnik.

W okresie międzywojennym Nieporęt z trudem podnosił się z ciężkich warunków czasu zaborów i wojen. Był tu przystanek PKP, remiza strażacka i łaźnia publiczna.

Wrzesień 1939 r. i czas okupacji zahamowały i zniszczyły dorobek społeczności gminnej. Działalność konspiracyjna rozpoczęła się w Nieporęciu wkrótce po kapitulacji. Jej ostateczny kształt organizacyjny stanowił 3 batalion pułku "Legionowo" VII Rejonu "Obroza" AK. Jego dowódcą był Bronisław Tokaj, od 1934 roku kierownik szkoły powszechnej w Nieporęciu. W Izabelinie w czasie II wojny światowej istniały kopalnie torfu, Niemcy dokonali też tu masakry blisko dwustuosobowej grupy żydowskich pracowników przymusowych w październiku 1942 r.

Ofensywa wojsk radzieckich, która przeszła przez Nieporęt, zniszczyła go prawie doszczętnie. Pozostało tylko kilka domów. Spłonął dom parafialny i budynek gminy.

Dnia 4 lutego 1945 r. powstała pierwsza władza w Nieporęciu - Gminna Rada Narodowa, a 1 września rozpoczęła działalność szkoła. W zachowanej Księdze Kontroli i Ruchu Ludności pierwszy zapis z datą 26.07.1947 r. podaje, iż we wsi Nieporęt mieszkały 104 osoby.

Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych rozpoczęto budowę zapory w Dębem i przygotowanie niecki Zalewu Zegrzyńskiego. W latach siedemdziesiątych rozbudowano szkołę, działał we własnym budynku ośrodek zdrowia i rozpoczęto gazyfikację Nieporętu. Powstało osiedle domów jednorodzinnych "Las" oraz została rozpoczęta budowa osiedla "Głogi".

W latach osiemdziesiątych oddano do użytku budynek Poczty i Centrali Telefonicznej oraz duży pawilon handlowy GS. Rok 1989 otworzył nowy rozdział historii Polski - III Rzeczypospolitej, której małą część stanowiła gmina Nieporęt z

jedenastoma tysiącami mieszkańców w piętnastu sołectwach. Na herbie gminy znajduje się złota łódź z żaglem w kształcie litery „N” na niebieskim polu odwołuje się do tradycji i wydarzeń historycznych związanych z Nieporętem oraz nawiązuje do czasów współczesnych.

Snop zboża na dziobie łodzi, wzięty z herbu Wazów, mówi o tym, że należał do władców tej dynastii. Łódź ze stylizowanym na literę „N” żaglem łączy pamięć o dawnych czasach z dniem dzisiejszym. Informuje o walorach turystycznych gminy związanych z położeniem nad Jeziolem Zegrzyńskim, o rozwoju bazy turystyczno-wypoczynkowej oraz możliwościach uprawiania sportów wodnych.

Gmina Serock

Najstarsze ślady działalności ludzkiej na terenie obecnej gminy Serock pochodzą z III tys. p.n.e., stwierdzone w czasie prac archeologicznych przed rozpoczęciem budowy obwodnicy Serocka. Stanowiska archeologiczne, związane z różnymi kulturami starożytnymi od epoki brązu po okres wpływów rzymskich, znajdują się na terenie Jadwisina, Serocka i Wierzbicy. Serock, należący do najstarszych miast mazowieckich, swoje powstanie zawdzięcza wyjątkowemu położeniu. Powstał na wysokim brzegu rzeki Narwi, naprzeciw miejsca, w którym łączy się ona z drugą wielką rzeką Mazowsza - Bugiem. W XI wieku powstał w tym miejscu gród, kontrolujący ważne szlaki komunikacyjne i handlowe, prowadzące na Ruś i Litwę. Serock po raz pierwszy wymieniony został w źródłach pisanych w tzw. falsyfikacie mogileńskim, rzekomo wydanym w dniu 11 kwietnia 1065 r. dla opactwa benedyktynów w Mogilnie. Dokument ten powstał później to jest już w XII wieku, a konkretnie przed 1145 r., jednak jego część, dotycząca uposażenia klasztoru w dochody z 19 grodów mazowieckich, w tym i z Serocka, odnosi się prawie na pewno do czasów króla Bolesława Śmiałego i przyjmuje się, że to nadanie należy datować nie później niż na lata 1075-1079. Klasztor z Mogilna, otrzymując dochody z grodów, tak naprawdę dostał uposażenie z odbywanych w nich targów. Miały one postać dziewięcin, to znaczy były dochodem z dziewiątego targu, od dziewiątego denara, wieprza, żrebięcia i ryby. W Serocku klasztor otrzymał też połowę dochodów z komory celnej na Bugu, czyli drodze handlowej na Ruś. W trakcie badań archeologicznych stwierdzono, że gród był trzykrotnie zniszczony, a po ostatnim spaleniu w XIII wieku nie został już odbudowany.

Ważnym momentem w dziejach Serocka była lokacja miasta na prawie chełmińskim na początku XV w., to jest przed 1417 r., kiedy mamy wiadomość o wójcie w świeżo lokowanym mieście. Potwierdzenie przywileju lokacyjnego miasto otrzymało od księcia Janusza I w 1423 i 1425 r. Miasto obejmowało wówczas obszar 40 włók ziemi i miało rynek o 70 % większy niż Warszawa. Układ urbanistyczny miasta lokacyjnego jest ciągle czytelny w układzie sieci ulic wokół rynku. Miasto należało wówczas do książąt mazowieckich i to ostatni piastowscy władcy Mazowsza, Janusz III i Stanisław oraz ich podkanclerzy, nadworny Wojciech z Popielżyna, serocki pleban, ufundowali zachowany do dziś murowany kościół noszący wówczas wezwanie św. Wojciecha. Jest on świetnym przykładem architektury gotyckiej na Mazowszu i jedynym obiektem tego typu w powiecie legionowskim.

Kościół wybudowano, w zasadniczej części w latach 1524 - 1529. Budowa była dziełem muratora mistrza Macieja Gadzały z Serocka, o którym, w Księdze przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy znajdujemy zapis, informujący o przyjęciu przez niego prawa miejskiego Warszawy w dniu 11 lutego 1530 r. Budowę kościoła dokończył, wykonując m.in. sklepienie nad nawą, warsztat budowlany muratora Wawrzyńca z Serocka, co miało miejsce około 1550 r., a przed 1564 r.

Po włączeniu Mazowsza do Korony, Serock stał się miastem królewskim i należał do starostwa zakroczymskiego. W XVIII wieku osoby posiadające tę królewszczyznę często używały nazwy „starosta zakroczymski i serocki”, w Serocku reprezentowanego przez podstarostę. Miasto było też ośrodkiem jednego z trzech powiatów w ziemi zakroczymskiej, a powiat serocki funkcjonował w podziałach administracyjnych Mazowsza aż do 1796 r. Odbywały się tu roki sądowe, których zapisy zachowały się w niektórych księgach grodzkich zakroczymskich. Na sejmikach wybierano dla tego powiatu osobnych poborców podatkowych i dystrybutorów soli. Funkcjonował też osobny urzędnik – podwojewodzi serocki powoływany przez wojewodę mazowieckiego, który między innymi nadzorował ceny i miary w miastach.

Mieszkańcy Serocka w dużej części trudnili się zajęciami związanymi z nadwodnym położeniem – rybołówstwem, flisactwem, koszykarstwem czy handlem, chociaż w XVI w. Serock słynął na całe Mazowsze z produkcji znakomitego piwa oraz taniego sukna. W dolnej części miasta znajdowały się: młyny wodne, browary, przeprawa, komora celna i dwór starosty. Kres rozwojowi miasta położył okres potopu szwedzkiego. Zniszczenia i epidemie chorób pogrzyły miasto w marazmie na prawie

całe stulecie. W okresie Sejmu Czteroletniego miasto dalej było w kiepskiej kondycji, na co wskazują pustki w kasie, zrujnowane stare bruki oraz co trzeci pusty plac zamiast domów.

W latach 1807-1808 na polecenie Napoleona, który uznał Serock za ważny punkt strategiczny, została wzniesiona twierdza, która razem z Modlinem i Pragą miała bronić linii Wisły i osłaniać Warszawę od wschodu. Twierdza, będąc jeszcze w trakcie budowy, wraz z umocnionymi przedmościami w Wierzbicy i Arciechowie, zdała egzamin sprawności w wojnie z Austrią w 1809 r., a jej załoga z sukcesami dokonywała wypadów pod dowództwem gen. Józefa Niemojewskiego. Później jednak plany dotyczące Serocka uległy zmianie i budowy umocnień nie kontynuowano, chociaż w założeniu twierdza w tzw. II fazie miała stanowić olbrzymi obiekt, większy od Modlina i objąć powierzchnię 78 hektarów, z 7 bastionami i 3 rawelinami bramowymi. Mimo, że twierdzy nie skończono, to Serock stał się na prawie ćwierć wieku miastem garnizonowym, w którym momentami stały równocześnie 2-3 pułki piechoty oraz oddziały artylerii. W okresie Królestwa Polskiego garnizon był mniejszy, bo w części nad Narwią, w byłych koszarach artyleryjskich była rozlokowana tylko 2. kompania Korpusu Inwalidów i Weteranów, a w koszarach górnych, z reguły tylko 1. batalion piechoty, któregoś z pułków stacjonujących w Warszawie, Modlinie lub Pułtusku. Krótco przed Powstaniem Listopadowym był to 2. pułk piechoty, dowodzony przez płk. Jana Skrzyneckiego. Dzięki sporej grupie oficerów Serock w okresie Królestwa Polskiego miał też swoje salony, w których kwitło życie towarzyskie, szczególnie w okresie, gdy w pobliskim dworze w Wierzbicy osiadł bohater wojen napoleońskich, generał Kazimierz Małachowski, z młodą żoną Benigną z Wojszyków.

Fragmenty umocnień ziemnych twierdzy zachowały się jeszcze w północno-wschodniej części miasta, które mają być poddane rewaloryzacji oraz w szczątkowej formie istnieją też jako wały, okalające z dwóch stron stadion miejski.

Szansą na rozwój miasta była budowa traktu kowieńsko-petersburskiego, ale poza budową zajazdu pocztowego i kilku austerii nie można zauważyć jakichś specjalnych korzyści.

Po upadku Powstania Listopadowego miasto znalazło się w kolejnym okresie stagnacji. Mimo przeprowadzenia kilku ważnych inwestycji, takich jak położenie nowego bruku na Rynku i kilku sąsiednich ulicach oraz budowy na rynku 2 studni, miasto było słabe gospodarczo i miało charakter rolniczo-rzemieślniczy. Mimo

wyraźnego wzrostu liczby mieszkańców, będącego wynikiem napływu ludności żydowskiej, Serock stracił prawa miejskie w 1869 r., stając się jedynie siedzibą władz gminy Zegrze.

Pod koniec XIX w. spotkało Serock nieszczęście, które stało się impulsem do kolejnego podźwignięcia się z upadku. W dniach 9-10 lipca 1893 r., miasto zostało zniszczone w wyniku wielkiego pożaru, który wybuchł w nocy w jednym z budynków przy Rynku i bardzo szybko rozprzestrzenił się na olbrzymi teren. Pożar zniszczył 142 domy, w tym urząd gminy, szkołę i plebanię. Straty wyceniono na 360 tys. rubli. Na 5000 mieszkańców, blisko 3000 pozostało bez dachu nad głową, w większości byli to rybacy i rzemieślnicy oraz żydowscy handlarze. Mieszkańcy potrzebowali kilku lat, aby otrząsnąć się z tego nieszczęścia. Konieczność odbudowy dużej części miasta przyniosła w następstwie okres intensywnego ruchu budowlanego, trwającego do czasu I wojny światowej, ostatecznie zakończonych odzyskaniem charakteru miejskiego i praw miejskich w 1922 r.. Powstały wówczas piętrowe kamienice przy Rynku, w tym kilka istniejących do dziś. Reprezentacyjnego charakteru nabrały też domy przy trakcie kowieńsko-petersburskim oraz ulicach łączących go z Rynkiem.

Na rozwój miasta wpływ miało również powstanie rosyjskiej twierdzy w Zegrzu. Nastąpił rozwój niektórych rzemiosł i usług. Już w okresie budowy twierdzy i mostów w Zegrzu zwiększyła się liczba piekarni, masarni i kuźni. Najliczniejszymi rzemieślnikami stali się szewcy, a w sferze usług pojawiły się piwiarnie, kawiarnie, herbaciarnie, bilard i kino.

Powstawały też różne inicjatywy społeczne, w które angażowali się też przedstawiciele okolicznego ziemiaństwa - Karol Dłużewski z Pobyłkowa, Zygmunt Szaniawski z Zegrzynka i Stanisław Skarzyński z Popowa. W 1901 r. powstała Ochotnicza Straż Ogniowa, a zaraz po niej, z inicjatywy działaczy Towarzystwa Oświaty Narodowej, Szkoła Macierzy Szkolnej. Działało tu też Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe Jutrzenka i ochronka dla dzieci, czytelnie książek polskich i żydowskich. W Serocku, w Popowie i w Woli Kiełpińskiej powstały kółka rolnicze, których jednym z głównych celów była edukacja rolnicza. Wszystkie te inicjatywy ukształtowały patriotyczne postawy mieszkańców, zmanifestowane m.in. w okresie walki o język polski w szkole i w urzędach, w 1904 r., kiedy Serock i gmina Zegrze należały do najaktywniejszych ośrodków w Królestwie Polskim.

Serock stał się też modny w środowiskach artystycznych, m.in. dzięki wycieczkom krajoznawczym i szkole koszykarskiej, powstałej z inicjatywy Towarzystwa Popierania Przemysłu Ludowego, którego Sekcja Przemysłu i Handlu Ludowego patronowała serockiej szkole. Jednym z jej wykładowców był Apoloniusz Kędziński, wybitny malarz, który w serockiej szkole koszykarstwa uczył projektowania mebli oraz barwienia wikliny. Był on rodzonym bratem serockiego lekarza, Antoniego Kędzińskiego, wielkiego społecznika, współinicjatora wielu instytucji. Syn doktora, Janusz Kędziński, pisarz i lotnik, w jednym ze swoich tekstów napisał, że zdaniem wielu osób, Serock ze swoimi malowniczymi uliczkami i pejzażami miał szansę stać się drugim Kazimierzem Dolnym.

Do Serocka docierali też członkowie powstałych w 1906 roku towarzystw: Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego oraz Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, m.in. wybitni fotografowie, Zdzisław Marcinkowski i Henryk Poddębski. W 1913 r. z inicjatywy serockiego proboszcza księdza Jana Milewskiego, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami patronowało remontowi kościoła, delegując do tych prac dwóch swoich członków, wybitnych architektów: Józefa Piusa Dziekońskiego i Kazimierza Skórewicza.

Wkrótce po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, Serock odzyskał prawa miejskie i wykorzystał szansę rozwoju. W tym okresie powstało kilka interesujących budynków, na czele z gmachem 7-klasowej szkoły publicznej im. R. Traugutta, a ludność miasta osiągnęła rekordową liczbę 6,5 tys., w tym 40% narodowości żydowskiej. W tym okresie były też remontowane stare budynki.

Kolejny remont to zasługa księdza Franciszka Kuligowskiego. Był jednym z najbardziej zasłużonych serockich proboszczów, działającym w tej parafii przez ponad 30 lat, to jest od 1925 do 1956 r. Dzięki jego staraniom, w latach 30-tych, pod kierunkiem znanego architekta i konserwatora Juliusza Lisieckiego, przeprowadzono gruntowną restaurację serockiej świątyni. Została ona jednak poważnie uszkodzona w okresie walk na przyczółku pułtusko-serockim w 1944 r. i ks. Kuligowski po wojnie, w bardzo niesprzyjającej atmosferze, dokonał jeszcze jednego remontu serockiej świątyni.

We wrześniu 1939 r. Serock nie odniósł większych zniszczeń. Miasto Serock oraz gmina Zegrze zostały wcielone do Rzeszy. Na odcinku między Serockiem i Dębem rzeka Narew stanowiła granicę z Generalną Gubernią. Mieszkańców narodowości żydowskiej usunięto z miasta na początku grudnia 1939 r., natomiast kirkut został

zniszczony, a macewy wykorzystane do zbudowania schodów na grodzisko i tarasu widokowego na nim. W kwietniu 1940 r. aresztowano i wywieziono do obozów sporą część miejscowej inteligencji i elity miasta. Na terenie synagogi i przyległych budynków utworzono obóz pracy. Wiele budynków nie miało tego szczęścia, w czasie wojny zostały zniszczone synagoga i mykwa, dwa wiatraki, elektrownia czy rzeźnia miejska oraz wiele prywatnych domów. Największe zniszczenia miały miejsce jesienią 1944 r. w czasie walk na przyczółku pułtusko-serockim. Taki los dotknął kilka kamienic przy rynku i dopiero odrodzenie samorządu terytorialnego pomogło pchnąć znów życie w pierzeje rynkowe.

Herbem Miasta i Gminy Serock jest „w błękitnym polu umieszczona postać Świętego Wojciecha w stroju biskupim. Św. Wojciech w prawej ręce trzyma złoty pastorał, lewa ręka jest zgięta i oparta na piersiach. Po prawej stronie świętego umieszczona jest wielka złota litera - "S" jako inicjał wyrazu "SANCTUS" , a po stronie lewej wielka złota litera "A" jako inicjał wyrazu "ADALBERTUS".

Gmina Wieliszew

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie gminy Wieliszew sięgają paleolitu i początków mezolitu. Datowane są na około 10 000 - 8 000 lat p.n.e. Na obszarze gminy archeolodzy odkryli szereg stanowisk z pozostałościami po dawnych mieszkańcach. W latach 50. XX wieku prowadzone były prace archeologiczne, w wyniku których odkryto szereg narzędzi związanych z osadnictwem ze schyłkowego okresu paleolitu oraz początku mezolitu. Na terenie Wieliszewa (na wydmywym wzniesieniu znajdującym się między Jeziorem Wieliszewskim a Jeziorem Zegrzyńskim) odkryto mezolityczne obozowisko ze śladami osadnictwa myśliwych i rybaków sprzed 7 000 lat. Były to m.in. narzędzia krzemienne.

Po ociepleniu klimatu i stworzeniu lepszych warunków egzystencji, pojawiły się tu niewielkie grupy ludzi polujących na dziki i jelenie. Jako surowiec do produkcji narzędzi wykorzystywano róg i kości. Miejscem bytowania były tereny piaszczyste oraz tarasy rzek. Katalog kultur mezolitycznych otwiera kultura komornicka, jej nazwa pochodzi od stanowisk archeologicznych odkrytych w Komornicy na terenie gminy Wieliszew.

Na ślady osadnictwa sprzed 3 000 lat p.n.e. natrafiono w Krubinie. Na obszarze gminy występowały pozostałości z okresu neolitu oraz epoki brązu. Przykładem jest

kultura łużycka, której stanowisko zostało odkryte w Łajskach. W wyniku prac archeologicznych odnaleziono w Olszewnicy Starej, Kałuszynie i Skrzeszewie ślady z okresu kultury halsztackiej.

W średniowieczu teren gminy Wieliszew należał do książąt mazowieckich i biskupów plockich. Najstarsze wzmianki dotyczące Wieliszewa pochodzą z XIV wieku i związane są z organizacją parafii, choć wieś wymieniona została już w roku 1254 w wykazie posiadłości klasztoru w Czerwińsku. W dniu 20 lipca 1387 roku biskup plocki Ścibor z Radzymina ufundował parafię pw. Przemienienia Pańskiego w Wieliszewie i nakazał pobudowanie tam kościoła. W akcie fundacyjnym wymieniono następujące wsie: Wieliszew, Skrzyszew (Skrzeszew), Koluszyn (Kałuszyn), Łaziska (Łajski), Turczyn (?) i Nieporęt (tekst zachował się w kopiariuszu czerwińskim z pocz. XIV w.). Nie ma danych na temat pierwszych budowli kościelnych. Wiadomo, że kościół drewniany wzniesiony w 1729 roku miał rozmiary 10 m na 20-25 m, zbudowany był z bali drewnianych obitych od zewnątrz deskami i kryty gontem. Od strony jeziora zlokalizowana był dzwonnica. Wzmianka o kościele znalazła się w protokole z wizytacji generalnej diecezji plockiej, jaką w 1775 roku z polecenia biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego przeprowadził kanonik katedralny plocki Marcin Krajewski. Odnotował on, że kościół był drewniany, o kształcie podłużnym. Proboszczem był wówczas ks. Mateusz Pozewski. (M.M. Grzybowski, Materiały do dziejów ziemi plockiej – Ziemia Warszawska, Płock 1996). Drewniany kościół wraz z całym wyposażeniem i cennym archiwum spłonął w czasie działań wojennych. W latach 1950–1962 na jego miejscu powstał nowy kościół murowany, wzniesiony wg projektu architekta Zenona Kononowicza. Nawiązuje on – poprzez stylistykę i kształt – do budowli neoromańskich. Od powstania parafia należała do diecezji plockiej, od roku 1798 do archidiecezji warszawskiej, a od 1995 roku do diecezji warszawsko-praskiej.

Warto podkreślić, że w XVIII wieku biskup Andrzej Stanisław Kostka Załuski bezskutecznie zabiegał o nadanie wsi Wieliszew przywileju lokacyjnego. Tereny wchodzące w skład gminy Wieliszew przeszły w posiadanie przedstawicieli rodów magnackich, m.in. Poniatowskich i Potockich. W XIX w. tereny wsi Wieliszew, Łajski, Komornica, Poddębnie, Skrzeszew i Kałuszyn stanowiły własność Augusta hr. Potockiego. Zgodnie z zapisem w księdze wieczystej z połowy XIX w. mieszkańcy wsi Wieliszew, która dotychczas stanowiła własność Potockiego, w roku 1864 na mocy ukazania cara zostali uposażeni częścią ziem. Wieś liczyła wtedy ok. 700 mieszkańców, był tam kościół parafialny, gorzelnia oraz szkoła. Folwark w roku 1885 liczył 1406 mórg. W

tym czasie na terenie Wieliszewa stało 11 budynków murowanych i 17 drewnianych. We wsi były dwa jeziora, z których wody uchodziły kanałami do Narwi. Pozostały też zabudowania folwarczne oraz zabytkowa klasycystyczna kaplica grobowa z 1834 roku z napisem „Żona Mężowi”.

Nieco inaczej wyglądała przynależność pozostałych wsi znajdujących się dziś w granicach gminy Wieliszew. Olbrzymie dobra w widłach Wisły i Narwi należały do księcia Stanisława Poniatowskiego, bratanka ostatniego króla. W jego rękach były m.in. wsie Góra, Okunin, Janówek, Krubin, Olszewnica. Warto wspomnieć, że zarządcą dóbr Olszewnica był Józef Wybicki.

Wieś Góra była wzmiankowana już w 1313 roku. W XV wieku należała do rodu Nałęczów. W 1428 roku Jan z Góry otrzymał dla wsi prawo niemieckie, o które wcześniej zabiegał Sędziwój z Góry. Od wieku XVIII wieś stanowiła własność księcia Stanisława Poniatowskiego. Książę wzniósł tam okazałą letnią rezydencję otoczoną parkiem. Po rozbiorach majątek przeszedł w ręce Ludwika Szymona Gutakowskiego, szambelana królewskiego, członka Rady Nieustającej. Nowy właściciel założył tam wzorcowe gospodarstwo rolne. W połowie XIX wieku posiadłość przejęły władze rosyjskie, weszła ona w skład majoratu „Carski Dar” i należała do konsystorza prawosławnego warszawskiego. Odrestaurowana rezydencja uległa zniszczeniom podczas działań wojennych I wojny światowej. W 1918 roku na mocy dekretu Rady Regencyjnej majątek pocerkiewny przeszedł w posiadanie państwa. Zorganizowano tam Szkołę Rolniczą Warszawskiego Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych, która istniała do roku 1939. Obiekt został ponownie zniszczony w czasie II wojny światowej i nie został już nigdy odbudowany.

W wyniku trzeciego rozbioru tereny gminy znalazły się w zaborze pruskim. Po roku 1807 obszar gminy wchodził w skład powiatu warszawskiego w departamencie warszawskim (Księstwo Warszawskie), a następnie należał do guberni warszawskiej.

W okresie rosyjskim na terenie gminy władze carskie zaczęły budować kolejne forty stanowiące wraz z twierdzą Modlin system obronny. Nowe forty powstały właśnie w Janówku. Na terenie Wieliszewa powstał cmentarz na potrzeby garnizonu Zegrze.

Mieszkańcy gminy mieli swój udział w odzyskaniu niepodległości w 1918 roku. Oddziały Polskiej Organizacji Wojskowej z Chotomowa, Jabłonny, Krubina, Kałuszyna,

Nieporętu, Olszewnicy i Skrzyszewa w sile ok. 100 żołnierzy ruszyły na – liczący 2000 żołnierzy – garnizon niemiecki w Nowej Jabłonnej (dzisiejsze Legionowo), zdobywając stację kolejową oraz magazyny broni. Potem mieszkańcy gminy włączyli się w odbudowę państwowości. Zaangażowali się przede wszystkim w organizację społeczności lokalnej, a najbardziej aktywną formą działalności było tworzenie oddziałów straży pożarnej (w Kałuszynie, Skrzyszewie, Krubinie) czy placówek oświatowych.

Nowym wyzwaniem był wybuch II wojny światowej. Na terenie gminy trwały we wrześniu 1939 roku zaciekle walki z nacierającymi z północy oddziałami niemieckimi. Linia obrony Warszawy przebiegała na linii rzeki Narwi. Wojsko polskie stawiało zaciepły opór, ale 13 września udało się Niemcom sforsować Narew w rejonie Dębe – Izbica. Na cmentarzu w Wieliszewie pochowano 300 żołnierzy poległych na terenie gminy.

W czasie okupacji obszar gminy został podzielony, część należała do Rzeszy Niemieckiej, reszta znalazła się w granicach Generalnej Guberni. W latach II wojny działały tu oddziały należące do VII Obwodu Okręgu Warszawskiego AK „Obroża”. Ludność poddana została licznym represjom, wielu mieszkańców trafiło na przymusowe roboty do Rzeszy. Największe zniszczenia miejscowości na terenie gminy Wieliszew spowodowały działania wojenne 1944 roku prowadzone przez Armię Czerwoną. Znaczącym obciążeniem dla mieszkańców było odbudowanie ze zniszczeń wszystkich niemal wsi.

W latach powojennych Wieliszew i okolice leżały w granicach administracyjnych gromady Nieporęt. Gmina w obecnym kształcie powstała w 1973 r. w wyniku nowego podziału administracyjnego kraju na 49 województw, a samorządność odzyskała w 1990 r. Pierwotnie była to gmina Skrzyszew, potem (od 1996 roku) gmina Wieliszew, której siedzibę zlokalizowano w Olszewnicy Starej, obecnie siedzibą władz gminy jest Wieliszew. Symbolem gminy jest nowoczesna siedziba oraz herb nawiązujący do historii i walorów przyrodniczych. Złota nitka rzeki zamieszczona w górnej części tarczy herbowej symbolizuje naturalne zasoby regionu (rzeka Narew stanowi północną granicę gminy). Dwie wieże nawiązują do obiektów sakralnych: nieistniejącego kościoła w Okuninie i kościoła parafialnego w Wieliszewie. Połączone wieże symbolizują integrację mieszkańców, a jednocześnie powstała w ten

sposób litera W, to nazwa Wieliszew. Zdobiący ją liść dębu jest symbolem walorów przyrodniczych gminy.

Złota rzeka w górnej części herbu symbolizuje naturalne zasoby wodne na czele z rzeką Narew-naturalną północną granicą Gminy. Wieże kościelne odwołują się do kościelnej historii tych terenów i przedstawiają najstarsze ośrodki kościelne na tym terenie: nieistniejącą już dziś parafię i kościół w Okuninie (której powstanie datuje się na XI w.) oraz parafię i kościół w Wieliszewie (ufundowaną w roku 1387). Obecnie zaś symbolizować mogą kościoły parafialne położone w dwóch krańcach gminy: zachodnim - w Janówku Pierwszym i wschodnim -w Wieliszewie. Połączenie wież krokwią symbolizuje jedność i zintegrowanie mieszkańców a także terytorialną przestrzeń, na której obecnie rozciąga się gmina. Całość tworzy literę W, czyli pierwszą literę nazwy gminy. Liść dębu symbolizuje zasoby przyrodnicze gminy, stanowi również nawiązanie do poprzedniej wersji herbu gminy, przedstawiającej drzewo dębu, licznie występujące na tych terenach.

6.3 ZABYTKI NIERUCHOME Z TERENU POWIATU

Na terenie powiatu znajduje się szereg cennych obiektów zabytkowych, które zostały objęte ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa, a także które znajdują się w gminnych ewidencjach zabytków. Wszystkie gminy realizują zadania związane z ochroną zabytków jednak nie wszystkie posiadają w pełni zaktualizowaną gminną ewidencję zabytków (obejmującą również stanowiska archeologiczne). W związku z tym w programie wskazano wykaz zabytków rejestrowych, o najwyższym znaczeniu dla powiatu.

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH

GMINA JABŁONNA

Chotomów

- kościół par. pw. Wniebowzięcia NMP wraz z najbliższym otoczeniem w promieniu 50 m, nr rej.: A-1008/672/62 z 12.04.1962

- cmentarz rzym.-kat. 2 nagrobkami i płytami nagrobnymi w starej części cmentarza, z mogiłami i nagrobkami żołnierzy polskich z lat 1939-1945, w tym żołnierzy Armii Krajowej w starej i nowej części cmentarza oraz dawny cmentarz prawosławny, nr rej.: A-1375 z 26.07.1989

Jabłonna

- kościół par. pw. Matki Boskiej Królowej Polski wraz z otoczeniem (d. ew. nr 394, 141/2, 141/3, 414/4 obr. Jabłonna), ul. Modlińska 105 A, 1925-34, 1948-54, nr rej.: A-1288 z 25.02.2015

- zespół pałacowo-parkowy, obejmujący: pałac, oficynę wschodnią tzw. pawilon królewski, oficynę zachodnią, tzw. pawilon ks. Józefa, oranżerię, pawilon zachodni, pawilon wschodni, kordegardę zachodnią, kordegardę wschodnią, altanę chińską, łuk triumfalny, dawne stajnie, muszlę koncertową, grootę, park nr rej.: A-1036/210 z 20.11.1959

- willa wraz z otoczeniem (dz. ew. nr 686 obr. Jabłonna), ul. Modlińska 78,1900, nr rej. A-729 z 1.03.2006

- zajazd „Stara Poczta” wraz z otoczeniem w promieniu 100 m, ul. Modlińska 102, pocz. XIX, nr rej.: A-1037/40 z 10.10.1955

- karczma wraz z otoczeniem w promieniu 50 m, ul. Modlińska 152, XVIII/XIX, nr rej.: A-1038/136 z 20.06.1958

GMINA LEGIONOWO

- willa „Orawka”, ul. Jagiellońska 20 wraz z działką i zielenią, 1928, nr rej.: A-1443-A z 6.08.1990

- willa z ogrodem, ul. Smereka 2 (d. Kolejowa 1), drewn.-mur., k. XIX, nr rej.: A-941z 5.03.1979

- willa „Łuzeczanka z ogrodem, ul. Mickiewicza 3,1935, nr rej.: A-1657-A z 10.09.1998

- d. kasyno, ul. Piaskowa / Sybiraków (d. Zegrzyńska 40) wraz z najbliższym otoczeniem i zielenią (dz. ew. nr 21, cz. dz. ew. nr 2/15), drewn., 1892, nr rej.: A-946 z 25.11.1999
- dom, ul. Reymonta 24 wraz z terenem, 1922, nr rej.: A-1388-A z 7.07.1989
- willa, ul. Warszawska 72 wraz z działką i zielenią w granicach ewidencyjnych, mur.-drewn., po 1920, nr rej.: A-1232 z 29.08.1983
- dom dróżnika Kolei Nadwiślańskiej, ul. Smereka 2a, z budynkiem gospodarczym i przylegającym terenem, ok. 1880, nr rej.: A-1624, z 18.12.2020
- zespół koszar 4 Batalionu Kolejowego d. Obozu Feldmarszałka Hurki, ul. Zegrzyńska, 1897, nr rej A-36-A z 16.09.2002, obejmujący budynek nr 9 biurowo-sztabowy, budynek nr 10 wartownię, budynek nr 11 magazyn, budynek nr 32 warsztat, budynek nr 33 warsztatowo- magazynowy, budynek nr 51 koszarowy, budynek nr 25 biurowo-sztabowy, budynek nr 15 aptekę;
- zespół koszar Oddziału Balonowego, ul. Strużańska, 1898, nr rej.: A-37-A z 16.09.2002, obejmujący budynek nr 1 mieszkalno-sztabowy, budynek nr 3 mieszkalny oficerski, budynek nr 4 dawna latryna, budynek nr 5 mieszkalno-oficerski;
- willa „Bratki”, ul. Mickiewicza 23, wraz z działką i zielenią, ok. 1923, nr rej. A-81

GMINA NIEPORĘT

Beniaminów

- fort, mur.-ziem., wraz ze strefą ochronną wokół wału (50 m), XIX/XX, nr rej.: A-1462-A z 11.01.1991

Nieporęt

- kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP wraz z otaczającym drzewostanem, nr rej.: A-1066/673 z 12.04.1962

- cmentarz par. z nagrobkami, bramą, częścią ogrodzenia i starodrzewem (najstarsza stara część cmentarza), pl. Wolności, 1 poł. XIX, nr rej.: A-1473 z 7.05.1993

GMINA SEROCK

Dębe

- fort „Dębe” (Twierdza Modlin), ul. Zegrzyńska 28, 1901-04, 1909-14, nr rej.: A-1368 z 27.01.2017

Jadwisin

- pałac, 2 poł. XIX, nr rej.: A-1039/305 z 20.12.1961

Serock

- kościół pw. Zwiastowania NMP wraz z wnętrzem i polichromiami, ul. Farna 7, XVI, nr rej.: A-1101/320/64 z 20.12.1961
- cmentarz par. rzym.-kat. z nagrobkami, zbiorowymi mogiłami 5-go, 36-go i 39-go batalionu saperów poległych w 1945 r., ze starodrzewem, ul. Warszawska, nr rej.: A-1385 z 26.07.1989
- pozostałości bruku placu rynkowego wykonanego z kamieni polnych (tzw. „kocie łby”) w charakterystycznym układzie szachownicowym i pasowym, nr rej.: A-48 z 22.05.2000
- d. zajazd, ul. Pułtуска 15, 1 poł. XIX, nr rej.: A-1102/676 z 12.04.1962
- 2 oficyny gospodarcze (stajnia i wozownia) ul. Pułtуска 13 i 17, nr rej.: A-957 z 22.05.2000
- dom, Rynek 1, 2 poł. XIX, nr rej.: A-956 z 22.05.2000 (bez uwag)
- dom wraz z oficyna tylną, Rynek 5, 2 poł. XIX, nr rej.: A-338 z 22.05.2000
- dom, Rynek 14, 2 poł. XIX, nr rej.: A-954 z 22.05.2000 (bez uwag)
- dom, Rynek 16 wraz z częścią działki, poł. XIX, nr rej.: A-944 z 8.11.1999

- dom, Ściegiennego 1, 2 poł. XIX, nr rej.: A-952 z 22.05.2000 (bez uwag)

Wola Kiełpińska

- kościół par. pw. Św. Antoniego z Padwy, k. XIX, nr rej.: A-1116/1083 z 3.12.1974
- cmentarz rzym.-kat. z nagrobkami, Miejscami Pamięci Narodowej i starodrzewem, 2 poł. XIX, nr rej.: A-1384 z 8.12.1989

Zegrze

- budynek kasyna oficerskiego, ul. Oficerska 5, 1903-04, nr rej.: A-1335 z 13.05.2016 (bez uwag)
- hotel garnizonowy, ul. Radziwiłłowska 2, 1937-38, nr rej.: A-1341 z 22.05.2016 (bez uwag)

Zegrzynek

- dwór, nr rej.: A-1123/198 z 19.11.1959 (nie istnieje) (w związku z rozbiórką budynku właściciel powinien wystąpić z wnioskiem o jego wykreślenie z rejestru zabytków)

GMINA WIELISZEW

Góra

- ruiny pałacu, oficyna boczna wraz z parkiem nr rej.: A-1015/623 z 4.04.1962

Janówek

- fort XVII „Janówek” (Twierdza Modlin) jako trwałą ruinę, 1912-14, nr rej.: A-41 z 23.01.2003

Wieliszew

- kaplica grobowa rodziny Kamieńskich, na cmentarzu, 1 poł. XIX, nr rej.: A-1115/678 z 12.04.1962

Wykaz obiektów wpisanych do GEZ znajduje się na końcu opracowania

Powiat legionowski ma duży potencjał turystyczny. Jest to jedna z ulubionych weekendowych destynacji mieszkańców stolicy. Powodem jest nie tylko bliskość Warszawy, z którą Powiat dzieli granicę administracyjną, ale także inne liczne atrakcje. Znaczna część obszaru Powiatu wchodzi w skład Warszawskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Poza rozległymi kompleksami leśnymi, szlakiem turystycznym pieszym i rowerowym, akwenem Jeziołem Zegrzyńskim, w granicach powiatu znajdują się także liczne zabytki architektoniczne i historyczne. Do najcenniejszych obiektów z terenu powiatu należy zaliczyć:

Gmina Jabłonna

Pałac w Jabłonie

Najważniejszy zabytek na terenie gminy Jabłonna, czyli zespół pałacowo-parkowy został wpisany 20 listopada 1959 roku do rejestru pod nr 1036/210.

Jabłonna od średniowiecza była własnością biskupów płockich, którzy w XV wieku wybudowali tu letnią rezydencję. W 1773 roku Jabłonnę zamienił na inne dobra Michał Poniatowski (brat króla Stanisława Augusta), będący biskupem płockim oraz późniejszym prymasem Polski.

Chcąc przekształcić ją w elegancką rezydencję pałacowo-parkową, biskup w 1774 roku zamówił projekt nowej siedziby u królewskiego architekta Dominika Merliniego. Całość zaprojektowano jako zespół trzech budynków: usytuowanego centralnie parterowego pałacyku będącego mieszkaniem właściciela oraz dwóch bocznych dwupiętrowych pawilonów. Pawilon lewy zwany był Królewskim, ponieważ służył jako mieszkanie dla brata właściciela. Pawilon prawy przeznaczono dla gości, a przylegającą do niego piętrową oficynę - dla dworu i kancelarii prymasa.

W latach 70. i 80. XVIII wieku na miejscu barokowego ogrodu, powstał park krajobrazowy w stylu angielskim, według projektu Szymona Bogumiła Zuga. Zug wznosił również szereg pawilonów, z których do dziś przetrwały: grotta, oranżeria i pawilon chiński. Pałacyk właściwy, łączył pierwotnie klasycystyczną surowość potężnie wypiętrzonej części środkowej z barokową malowniczością elewacji frontowej ożywionej czworoboczną wieżyczką zwieńczoną kulą. Ośrodkiem kompozycji wnętrz był okrągły salon- znacznie wyższy od pozostałych pomieszczeń (dekoracja sztukatorska - Antonio Bianchi 1775, dekoracja malarska - Szymon Mańkowski 1777).

Wchodziło się do niego przez prostokątny westybul, z którego na lewo był dostęp schodami na wieżę a na prawo - do antyszambru.

W skład zespołu pałacowo – parkowego, oprócz samego pałacu, wchodzi ponadto:

- oficyny,
- pawilony,
- oranżeria,
- łuk triumfalny,
- altana chińska,
- stajnie i wozownie,
- grota brama wjazdowa,
- park,
- dom rządcy.

Wnętrze pałacu charakteryzuje się oryginalnym, amfiladowym układem pomieszczeń, z płytkim westybuliem i rotundową salą na osi budynku. Sala zw. balową wyróżnia się ozdobną fasetą podtrzymującą galerię z kutą, metalową balustradą. Przykryta jest kopulastym sklepieniem z polichromią imitującą niebo. Na uwagę zasługuje też zrekonstruowana posadzka z motywem gwiazdy pośrodku. Sala balowa zawdzięczała swój pierwotny wystrój XVIII-wiecznym artystom. Antonio Bianchi był twórcą dekoracji sztukatorskich, a Szymon Mańkowski elementów malarskich. W pałacu nie brakuje też innych ciekawych pomieszczeń. Obok sali balowej znajduje się sala mauretańska, która wcześniej pełniła rolę ogrodu zimowego, sala pompejańska (dawnej biblioteka), pokój towarzyski, a także typowy dla pałacowych wnętrz tego okresu salonik chiński. Wszystkie pomieszczenia pałacowe zostały odbudowane po wojnie i niewiele mają wspólnego z wystrojem zarówno pierwotnym, jak i tym przedwojennym. Pod salą balową, w podziemiach usytuowana jest dziś restauracja. Jej wnętrza są bogato zdobione, malowidła pochodzą z roku 1776, ich autorem był Antonio Tavellio.

Pierwotny park w stylu klasycystycznym nawiązywał do parku arkadyjskiego. Charakteryzował się układem osiowym od dziedzińca przez salon z dalekim widokiem na łągi. W XIX wieku park zyskał cechy założenia angielsko-romantycznego o swobodnym rozplanowaniu z elementami sentymentalnymi, chińskimi i neogotyckimi.

Typowa dla stylu romantycznego była moda na zbieranie pamiątek historycznych, stąd w Jabłonie pergola z elementami sztuki antycznej czy łuk triumfalny. W czasie rozbiorów niemal obowiązkowe były akcenty chińskie, przykładem może być altana wzniesiona na sztucznym wzgórzu. Zgodnie z panującą modą Zug złamał symetrię parku poprzez wprowadzenie nowego elementu. Na sztucznym pagórku po prawej stronie wznosił kiosk chiński zwany altaną. Budowla miała - w założeniach - nie tylko złamać regularność założeń architektonicznych, ale też przysłonić bryłę oficyny. Altana zbudowana została na planie kwadratu, co zdecydowanie różni ją od innych budowli tego typu, które najczęściej były okrągłe albo ośmiokątne. Z reguły ozdabiane były charakterystycznym daszkiem ze zwieńczeniem na smukłych kolumnach. Altana w parku w Jabłonie, zgodnie z zapisami z roku 1818, wzniesiona została z drewna, ściany z zewnątrz pomalowano, a budowlę pokryto blaszanym dachem. Istniejąca obecnie altana jest powojenną rekonstrukcją wzniesioną wg zachowanych projektów.

Z historią parku związani są znani architekci i projektanci ogrodów: D. Merlini, H. Marconi, S. B. Zug, E. Ciołek. Nie bez znaczenia dla kształtu jabłonowskiej posiadłości jest fakt, że o jej rozwój dbała Anna z Tyszkiewiczów Wąsowiczowa. Jej staraniem Jabłonna stała się swoistym muzeum poświęconym pamięci księcia Józefa. Potocka postawiła sobie za cel utworzenie tam ośrodka kultu bohatera i gromadziła liczne pamiątki związane z jego postacią. W pałacowej bibliotece, przebudowanej przez Marconiego, zaczęła organizować muzeum, nad wejściem zamieściła tablicę z napisem: „Ustronie bohatera, starannie ozdobiwszy, potomkom przekazuję.” Dziś tablica ta znajduje się w elewacji zewnętrznej wraz z pamiątkami pochodzącymi z Włoch. Miejsce zdobi ponadto płaskorzeźba przedstawiająca siedzącą kobietę, a pod wspomnianym napisem znalazły się inicjały A. D. W. (Anna Dunin-Wąsowiczowa, bo tak nazywała się po drugim mężu Anna Potocka) i data 1837.

Niewątpliwie ciekawym obiektem była muszla koncertowa. Została prawdopodobnie zaprojektowana przez Zuga, a ozdobiona przez Mańkowskiego. Jej resztki zachowały się do czasów współczesnych i mogą świadczyć o okazałości budowli. Dół stanowią ciosy kamienne, góra zdobiona była kasetonami. Dziś znajduje się w stanie kompletnej ruiny.

Brama wjazdowa swoim wyglądem nawiązuje do wcześniejszych rozwiązań. Właścicielka posiadłości Anna Potocka wraz z Henrykiem Marconim zadbała o

odtworzenie zaprojektowanej wcześniej przez Zuga bramy. Zachowane cokoły dawnego wjazdu ozdobione girlandami i rozetami zostały przeniesione na dawne miejsce i posłużyły jako podstawa dla oryginalnych kolumn gotyckich z różowego granitu, przewiezionych z zamku w Malborku. Na ich szczycie usytuowano wykonane z piaskowca kapitele z motywem lilii i zamontowano kute w żelazie latarnie.

Swoistą wizytówką Jabłonna jest łuk triumfalny wzniesiony przez Annę Potocką około 1842 roku (wg projektu Marconiego) dla uczczenia pamięci bohatera spod Raszyna i Lipska, księcia Józefa Poniatowskiego. Został on zaprojektowany przez Marconiego. Jest murowany, ustawiony na cokole z piaskowca, w kształcie wysokiej półkuliście zamkniętej filarowej arkady o profilowanej archiwolcie, wspartej na gzymsie i fryzie palmetowym obiegającym filary. Przy każdym filarze z trzech stron ustawiono żłobkowane kolumny jońskie z belkowaniami, na których umieszczono posąжки wojowników rzymskich i kobiet z tarczami. Całość wieńczy gzyms z pasem attyki zdobionym napisem „Poniatowski”. Łuk to obecnie najlepiej zachowany element wystroju parku.

Ciekawym obiektem parkowym był nieistniejący dziś budynek z przylegającą do niego grota. Była to niezwykle oryginalna budowla. Wzniósł ją w roku 1778 Szymon Zug. Sztuczna grota połączona była z domkiem pustelnika zwanym eremitorium. Wnętrze grotki było bogato zdobione. W latach 70. zamurowano otwory okienne, co miało zapobiec dewastacji obiektu. Dziś pozostały tylko ślady dawnej grotki.

Ruiny pozostały też po wielkiej stajni i wozowni wzniesionych około roku 1837. Obok wozowni znajdowały się kuźnia i warsztaty. Obiekt był wielokrotnie przebudowywany, w wieku XIX przez Henryka Marconiego.

Na skraju parku usytuowany jest budynek należący kiedyś do plenipotenty Potockich. Obiekt pochodzi z końca XIX wieku. Zbudowany z cegły, podpiwniczony, z balkonami na dekoracyjnych wspornikach i drewnianą werandą.

W bezpośrednim sąsiedztwie zespołu pałacowo-parkowego znajduje się budynek kościoła. Pierwotnie na tym terenie znajdowała się kaplica rodzinna Potockich, gdzie pochowany został hrabia August Potocki. W roku 1921 hrabia Maurycy Potocki przekazał teren pod budowę kościoła. Parafię w Jabłonie erygowano 10 sierpnia 1925 roku wyłączając jej obszar z parafii Chotomów. Świątynię pw. Matki Boskiej Królowej Polski wg projektu architekta Józefa Sandyńskiego budowano w

latach 1926-1942. Niestety, podczas działań wojennych, w październiku 1944 roku wycofujące się wojska niemieckie wysadziły kościół w powietrze. Świątynia w obecnym kształcie została odbudowana w latach 1947-1954 wg projektu architektów Zbigniewa Chwaliboga i Bolesława Gierycha. Na miejscu dawnego mauzoleum Potockich wybudowano salę katechetyczną.

Obecnie, zespół pałacowo-parkowy w Jabłonie pełni funkcję domu zjazdów i konferencji Polskiej Akademii Nauk. Piękny park jest otwarty dla wszystkich zwiedzających. Parkowe ścieżki odwiedzają spacerowicze i rowerzyści. To popularne miejsce zarówno wśród mieszkańców Gminy Jabłonna, jak i turystów. W pałacu odbywają się wydarzenia kulturalne.

Dawny zajazd – obecny Urząd Gminy Jabłonna

Istotnym elementem krajobrazu kulturowego Jabłony, wpisanym do rejestru zabytków pod nr. 1038/136 (wpis z 20 czerwca 1958 r.), jest budynek dawnej karczmy usytuowany naprzeciwko bramy wjazdowej do pałacu.

Został wzniesiony przed rokiem 1834, jako karczma z zajazdem i kuźnią. Pod koniec XIX wieku był nazywany Starą Karczmą. Został spalony podczas działań wojennych w roku 1944. Odbudowano go dopiero w latach 1953–1954, według projektu Romana Ostapowicza i Haliny Trojanowskiej. Obecnie jest to siedziba Urzędu Gminy Jabłonna, Rady Gminy oraz Banku Spółdzielczego.

Poczta

Do rejestru zabytków pod numerem 1037/40 wpisano 10 października 1955 roku budynek dawnej poczty .

Pod koniec lat 20-tych lub na przełomie lat 20-tych i 30-tych XIX wieku rodzina Potockich wydzierżawiła na potrzeby poczty konnej grunt położony około kilometra od bramy wjazdowej do jabłonowskiego pałacu, w kierunku Warszawy. Wkrótce potem zostały tu wzniesiony budynek stacji pocztowej oraz zachodnia oficyna, które zachowały się do dzisiaj.

Poczta była przebudowywana pod koniec XIX wieku - wzniesiono wówczas wschodnią oficynę. W ostatnich latach nadano wnętrzą budynku głównego stylowy

wystrój i ze względu na zły stan techniczny rozebrano wschodnią oficynę. Budynek do dziś pełni funkcję urzędu pocztowego.

Kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Chotomowie

W rejestrze zabytków zapisany pod numerem 1008/672/62 (wpis z 12 kwietnia 1962 roku).

Parafia w Chotomowie była erygowana przed rokiem 1387. Pierwotnie istniał tam kościół drewniany pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, ufundowany przez biskupów płockich. Kolejna świątynia powstała w 1725 roku z fundacji biskupa Andrzeja Załuskiego. Obecny kościół został wzniesiony w stylu neogotyckim w latach 1861-1865 według projektu architekta Franciszka Marii Lanciego, z fundacji Maurycego Potockiego. Kościół został konsekrowany w roku 1893. Jest to budowla murowana, jednonawowa z pięciobocznym prezbiterium i bogatą elewacją frontową. Obiekt był bogato zdobiony, na ścianach znajdowały się polichromie, strop wykonany był z drewna, a meble miały rzeźbione dekoracje. Po bokach prezbiterium stały wielkie świeczniki. Wnętrze zdobiły mosiężne, neogotyckie kandelabry. Kościół został uszkodzony w czasie działań wojennych 1944. W wyniku bombardowania przez Rosjan spłonął dach, runęła wschodnia ściana. Zniszczeniu uległo prawie całe wyposażenie. Po wojnie świątynię odbudowano.

W latach 2015/2016 dodatkowo sporządzona została ewidencja dóbr kultury niewpisanych do rejestru zabytków w gminie, w której ujęto m.in.:

- Jabłonna: Obelisk poświęcony pamięci Jana Pawła II i 25-lecia Solidarności; Pomnik Wincentego Witosa; Pomnik poległych w latach 1939-1945; Pomnik Armii Krajowej; Pomnik poświęcony poległym żołnierzom polskim we wrześniu 1939; Pomnik poświęcony żołnierzom Armii Krajowej; Pomnik (kamień) poświęcony pamięci oficerów zamordowanych w Katyniu; Figurka Matki Bożej w lesie na Buchniku; krzyż na wjeździe do Jabłonna; kapliczka Matki Bożej na ul. Leśnej; kapliczka/ krzyż na ul. Szkolnej / ul. Marmurowej; krzyż przy budynku Centrum Edukacyjno-Kulturalno-Sportowego; willa Torunianka ul. Modlińska 3.
- Chotomów: Pomnik pomordowanych i rozstrzelanych przez hitlerowców w Lasach Chotomowskich; Pomnik upamiętniający śmierć porucznika Stefana Krasieńskiego; Pomnik pamięci poległych i pomordowanych w latach 1939-1945; - Pomnik poświęcony żołnierzom Armii Krajowej; Pomnik poświęcony poległym

żołnierzom polskim we wrześniu 1939; krzyż przy wiadukcie w Chotomowie; figurki przy Domu Dziecka im. Ojca św. Piusa XI.

- Trzciany: figurka Matki Bożej na ul. Granitowej; krzyż na ul. Granitowej;
- Rajszew: krzyż u zbiegu ul. Golfowej i ul. Mazowieckiej.
- Janówek Drugi/Trzciany: „Kadzielnia”.

Gmina Legionowo

Na terenie miasta Legionowo 19 obiektów wpisanych jest do wojewódzkiego rejestru zabytków. Są to przede wszystkim zachowane budynki dawnego garnizonu carskiego – łącznie 13 obiektów, m.in.: budynki biurowe, koszarowe, warsztatowo-magazynowe i budynek latryny. Pozostałe obiekty stanowią murowane i drewniane wille powstałe w okresie międzywojennym.

Budynek kasyna wojskowego (siedziba Filii „Piaski” Muzeum Historycznego w Legionowie) oraz zabytkowa willa „Franciszkanka-Wiśniewo” (siedziba Muzeum Historycznego w Legionowie)

Na terenie powiatu znajduje się Muzeum Historyczne w Legionowie. Początki Muzeum Historycznego w Legionowie sięgają 10 listopada 2001 r., kiedy utworzone zostały Zbiory Historyczne Miasta Legionowo będące komórką Wydziału Kultury i Promocji Urzędu Miasta Legionowo. Miejscem stałej ekspozycji poświęconej dziejom Legionowa od samego początku były pomieszczenia w zabytkowej willi „Bratki” przy ul. Mickiewicza 23. W dniu 28 czerwca 2006 r. Rada Miasta Legionowo utworzyła Muzeum Historyczne w Legionowie jako odrębną samorządową instytucję kultury. W 2008 r. przystąpiono do modernizacji zabytkowej siedziby Muzeum i do budowy pawilonu wystawowego. W tym samym roku pracownicy placówki rozpoczęli regularne badania cmentarzyska kultury przeworskiej odkrytego na terenie Centrum Szkolenia Policji w Legionowie. 19 maja 2012 r. w odrestaurowanym budynku kasyna z 1892 r. otwarto Filię na osiedlu „Piaski”, w której pokazywana jest stała wystawa na temat historii legionowskiego garnizonu. We wrześniu 2012 r. po zakończeniu remontu głównego budynku Muzeum, nastąpiło w nim otwarcie wystawy stałej, poświęconej Alinie i Czesławowi Centkiewiczom. W 2013 r. w konkursie „Mazowieckie Zdarzenia Muzealne – Wierzba” wystawa ta zajęła I miejsce w kategorii wystaw mniejszych muzeów. 10 marca 2013 r. wernisaż wystawy czasowej „Światłoczułe”. Fotografie kobiet Legionowa z XX i XXI w.” zainaugurował działalność wystawową w nowym pawilonie przy ul. Mickiewicza. W 2014 r. Muzeum zdobyło kolejną „Wierzbę” w

kategorii wystaw przygotowanych przez mniejsze muzea za wystawę czasową „Przemysłowe Legionowo 1897-1939” (I miejsce). 17 maja 2014 r. w pawilonie otwarto wystawę stałą „De Profundis... Archeologia ziem powiatu legionowskiego” prezentującej eksponaty wydobyte podczas wykopalisk własnych Muzeum. W 2015 r. również zdobywa nagrodę „Wierzba” (III miejsce). W 2015 r. w konkursie „Zabytek Zadbane” Muzeum otrzymało prestiżowe wyróżnienie „za uratowanie przed zniszczeniem kasyna oficerskiego w Legionowie”. 14 maja 2016 r. w pawilonie miało miejsce otwarcie kolejnej wystawy stałej „Dzieje Legionowa 1877-1990”.

Zbiory Muzeum Historycznego w Legionowie

Główny trzon kolekcji Muzeum Historycznego w Legionowie stanowią eksponaty związane z dziejami Legionowa oraz powiatu legionowskiego. Pod względem sposobu pozyskania zbiorów można je podzielić na trzy główne grupy: zakupy, dary i przekazy oraz depozyty i użyczenia. Główne wątki tematyczne w zbiorach Muzeum to:

- Spuścizny legionowskich rodzin – przekazywane do Muzeum przez ich członków lub spadkobierców prawnych ukazujące życie codzienne w danym Legionowie.
- Spuścizna Aliny i Czesława Centkiewiczów – przekazywane sukcesywnie przez spadkobierców pamiątki po związanych z Legionowem małżeństwie polarników mają znaczenie ogólnopolskie.
- Kolekcja butelek wyprodukowanych w Hucie Szkła „Jabłonna” w Legionowie.
- Kolekcja związana z dziejami garnizonu wojskowego w Legionowie, w której skład wchodzi dary mieszkańców Legionowa oraz spuścizny oficerów garnizonu.
- Kolekcja I Rejonu „Marianowo-Brzozów” VII Obwodu „Obroza” Armii Krajowej – zbudowana głównie na bazie zbiorów legionowskiego oddziału Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej oraz darowizn uczestników ruchu oporu lub ich rodzin.
- Kolekcja Zakładów Sprzętu Technicznego i Turystycznego „Aviotex” zapoczątkowana przekazem syndyka masy upadłościowej obejmująca sprzęt, fotografie, druki ulotne i dokumenty związane z dziejami zakładów.

- Kolekcja Szkoły Podstawowej nr 3 im. Tadeusza Wardenckiego przekazana do Zbiorów Historycznych w chwili likwidacji placówki w roku 2004 r. obejmująca fotografie, dokumenty i inne pamiątki z życia szkoły.
- Kolekcja pamiątek z Izby Porodowej w Willi przy ul. Mickiewicza.

Muzeum Historyczne w Legionowie posiada w swoich zbiorach kolekcję zabytków archeologicznych. Podstawą tej kolekcji są zabytki pochodzące z badań archeologicznych prowadzonych na terenie Centrum Szkolenia Policji w Legionowie. W latach 2008 – 2015 prowadzono tam badania wykopaliskowe. Odsłonięto i zadokumentowano w całości cmentarzysko kultury przeworskiej składające się z ponad 200 ciałopalnych pochówków pochodzących z młodszego okresu przedrzymskiego i wczesnego okresu wpływów rzymskich. Na uwagę zasługują zespoły grobowe z dwusiecznymi, celtyckimi mieczami, celtyckie, taśmowate umbo tarczy czy też okucie rogu do picia w kształcie głowy byka. Natrafiono również na ślady starszego osadnictwa z młodziej epoki kamienia, epoki brązu a także zidentyfikowano fragment osady średniowiecznej.

Cennym elementem zbiorów archeologicznych są również zabytki pochodzące z badań prowadzonych na terenie XVII-wiecznego dworu myśliwskiego Wazów w Nieporęcie. Gros zabytków z tego stanowiska to zespół kafli piecowych wraz z najciekawszym, fragmentem kafla z wyobrażeniem korony królewskiej.

W zbiorach Muzeum znajdują się również zabytki z cmentarzyska kultury przeworskiej w Nieporęcie, cmentarzyska kultury grobów kloszowych w Stanisławowie Pierwszym czy też osady łużyckiej w Józefowie.

Kompleks koszarowych budynków z czerwonej cegły, dawnego garnizonu carskiego wzniesiony w 1897 r. w sąsiedztwie "Kozłówki"

W 1892 roku władze carskiej Rosji wykupiły od Augusta Potockiego północne tereny od stacji kolejowej. Garnizon, poza koleją i letniskiem, okazał się istotnym czynnikiem miastotwórczym. W drugiej połowie XIX w. rozpoczęto zakrojoną na szeroką skalę przebudowę umocnień wojskowych na zachodniej granicy Rosji. Decyzją cara Aleksandra II modernizacji poddano rejon Warszawy i Modlina, tworząc Warszawski Rejon Umocniony. Na jej podstawie w 1892 r. gubernator Warszawy, generał Józef Hurko, wydał polecenie budowy koszar przy stacji kolejowej Jabłonna dla pułków rezerwowych.

Intensywne tempo prac pozwoliło już jesienią 1892 roku sformować w Jabłonie dwa rezerwowe pułki piechoty: 192. Drohiczyński i 193. Wawerski. Drugi, zasadniczy etap rozbudowy legionowskiego garnizonu przypada na 1897 rok. Pierwsze powstały drewniane budynki koszarowe dla 2. Batalionu Piechoty Fortecznej z Zegrza. Drugi kompleks obiektów, tym razem murowanych, oddano do użytku w 1897 r. Ulokowano w nim 4. Batalion Kolejowy. Po opuszczeniu koszar przez wojska carskie budynki przejęły jednostki Wojska Polskiego, które z przerwą w czasie hitlerowskiej okupacji użytkowały je do lat 90. XX w. W pobliżu folwarku Kozłówka wzniesiono wówczas murowany kompleks koszarowy dla 4. Batalionu Kolejowego. 25 marca 1899 roku koszarom, położonym przy stacji Jabłonna, car Mikołaj II nadał nazwę Obóz Feldmarszałka Hurki. Na początku XX wieku garnizon liczył około 4 tysiące stałej załogi. Zamieszkiwała ona około 120 budynków, które tworzyły zwartą zabudowę typu miejskiego. Innym czynnikiem miastotwórczym była Huta Szkła Jabłonna. Zakład powstał w 1897 roku. Produkowano w nim głównie butelki do piwa. Na początku XX wieku huta zatrudniała około 60 osób.

Obecnie kompleks znajdujący się w pobliżu linii kolejowej i stacji Legionowo jest powoli zagospodarowywany na cele mieszkaniowe i gospodarcze.

Wille i rezydencje

Wśród obiektów wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków na szczególną uwagę zasługuje najstarszy zabytek dzisiejszego Legionowa: willa „Kozłówka” przy ul. Smereka (wpisany pod nr 941 79-03-05). Kompleks składa się z willi murowano-drewnianej wzniesionej ok. 1885 roku i otaczającego ją parku krajobrazowego. Kolonia Kozłówka pierwotnie położona była na terenach leśnych i początkowo miała charakter dworku myśliwskiego. Inne posiadłości i rezydencje na terenie Legionowa to m.in.

- willa „Orawka” z 1928 r. przy ulicy Jagiellońskiej 20 (1433 90-08-06).
- willa „Łuzeczanka” z 1935 r. przy ulicy Mickiewicza 3 (1657 98-09-10).
- willa „Franciszkanka-Wiśniewo” wraz z działką i zielenią (dzisiejsza siedziba muzeum opisana szczegółowo w powyższym podrozdziale) z 1930 r. mieszcząca się przy ulicy Mickiewicza 23 (A-81 01-09-10).
- willa wraz z zielenią z 1926 r. położona przy ulicy Warszawskiej 72 (1232 83-08-29).
- budynek mieszkalny z 1928 r. przy ulicy Reymonta 24 (1388 89-07-07).

Gmina Nieporęt

Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP wraz z otaczającym drzewostanem

Najważniejszym zabytkiem na terenie gminy jest z pewnością kościół pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny. Świątynię ufundował Jan II Kazimierz jako votum za zwycięstwo nad Szwedami w drugiej wojnie północnej. Intencję fundacyjną ustanowił król w roku 1661, potwierdzoną na sejmie koronnym (ADP Aoficialia Pultoviensis 1658-1672 k.142). Kościół wraz z drzewostanem jest wpisany do rejestru zabytków 12 kwietnia 1962 r. pod numerem 1066/673.

Kościół wybudowany na planie krzyża łacińskiego, w stylu baroku, w Polsce dynastii Wazów charakteryzował się cechami, które pozwoliły określić architekturę tego czasu „stylem Wazów”. Jednym z elementów tego stylu jest używanie do kamiennych dekoracji czarnego kamienia szlachetnego. Elewacja frontowa rozczłonkowana pilastrami i niszami, zwieńczona trójkątnym szczytem. Zorientowany na osi wschód-zachód. Pierwotna bryła została zmieniona przez dobudowanie w XVIII w. przypór zabezpieczających pękające mury.

Fort Beniaminów

Ważnym zabytkiem gminy Nieporęt jest fort w Beniaminowie wraz ze strefą ochronną wokół wałów. Budowę ukończono w 1907 r. wg. typowego projektu z 1897 r., opracowanie i budowa gen. K.I. Wieliczko. Z tego okresu pochodzi część budynków koszarowych w Białobrzegach, gdzie w roku 1917 internowano legionistów Józefa Piłsudskiego. Nie można także zapomnieć o koszarach w Zegrzu Płd. i w Białobrzegach w zakresie budynków z okresu carskiego.

Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP

Kościół wotywny ufundowany przez Jana Kazimierza, datowany na 1512-25, pocz. XVII w. Wpisany do rejestru zabytków pod nr 1961-12-20. Wybudowany w stylu barokowym, na planie krzyża łacińskiego. Wewnątrz znajdują się trzy neobarokowe ołtarze oraz chrzcielnica z 1881 roku. Przed kościołem znajduje się figurka Matki Boskiej Pocieszycielki Strapionych z 1863 roku. Wzniesiono także dzwonnice z XVIII wieku pełniącą jednocześnie funkcje bramy.

Cmentarz rzymsko-katolicki parafii pw. Niepokalanego Poczęcia NMP (z nagrobkami, bramą, częścią ogrodzenia i starodrzewem)

Istotny element krajobrazu kulturowego na terenie Nieporętu stanowi cmentarz parafialny w Nieporęciu wraz z nagrobkami, bramą metalową z dwoma furtkami osadzonymi w murowanych filarach, część ogrodzenia murowanego z cegieł o wymiarach 28-30 x 13-14 x 8,5-9. tzw. Gotycką i starodrzew (zabytkowa część cmentarza). Wpisany do rejestru zabytków województwa mazowieckiego pod numerem 1473/93. W części zachodniej cmentarza znajdował się nagrobek z 1904 r. Przy kolejnym pochówku zlikwidowany. W części zabytkowej m. in. znajdują się: krzyż misyjny z 1906 r., grób ks. kanonika Władysława Ślepowrońskiego z 1925 r., grób ks. kanonika Paulina Borsa z 1960 r.

Gmina Serock

Średniowieczny układ rynku

Serocki rynek zachował układ urbanistyczny ze średniowiecza. W latach 1846-1848 położono na nim istniejący do dnia dzisiejszego bruk. Zniszczenia z II wojny światowej - pozwoliły zachować się tylko kilku kamienicom, o współczesnej numeracji: 1, 5, 14 i 16. W pobliżu ul. 11 Listopada, w XIX wieku znajdowała się synagoga, której ostatnim rabinem był Icchak Morgenstern. Podczas wojny synagoga została zniszczona, a ludność żydowska przetransportowana do getta.

W 1997 r. wzniesiono ratusz w typie neoklasycystycznym, pobudowano także nowe kamienice, nawiązujące do układu i wyglądu historycznego.

Kościół parafialny w Serocku pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie (dawniej św. Wojciecha)

Ostatni książęta mazowieccy, Janusz III i Stanisław, do których Serock niegdyś należał, ufundowali w Serocku murowany kościół, usytuowany na skarpie, skąd rozciąga się widok na połączenie dwóch rzek - Bugu i Narwi. Świątynia pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie (dawniej św. Wojciecha) jest najstarszym zabytkiem w powiecie legionowskim. Posadzka progu świątyni znajduje się poniżej poziomu otoczenia, a wewnątrz mieści się oryginalne barokowe wyposażenie. Na szczególną uwagę zasługuje nawa sklepiona kolebkowo z gwiaździstą siatką żeber, które równoległymi wiązkami spływają na półfilary. W prezbiterium wyróżniają się

dwa oryginalne ostrołukowe portale, pochodzące z początkowego okresu budowy świątyni. Znajduje się tu również późnobarokowy ołtarz z 1775 r. z figurami św. Stanisława i św. Wojciecha. Bogaty wystrój świątyni zachowuje jednorodny charakter, tworzony przez 2 rokokowe ołtarze boczne. Spośród licznych tablic epitafijnych warto wspomnieć o tablicy upamiętniającej działalność zmarłego w 1849 r. ks. Seweryna Piekarskiego, proboszcza serockiego, kanonika warszawskiego. Obok świątyni stoi murowana plebania z ok. 1902 roku.

Pozostałości fortyfikacji

W latach 1807 – 1808 na polecenie Napoleona, który uznał Serock za ważny punkt strategiczny, została wzniesiona twierdza, która razem z Modlinem i Pragą, miała bronić linii Wisły i osłaniać Warszawę.

Napoleon pierwszy raz w Serocku był, czy też raczej przejeżdżał przez miasto, 30 stycznia 1807 r., gdy jechał z Warszawy przez Pułtusk, Przasnysz i Olsztyn do swoich wojsk, mających wkrótce stoczyć wielką bitwę pod Iławą. Drugie wydarzenie miało miejsce w 1812 i związane jest z odwrotem Wielkiej Armii z Rosji. Napoleon w Serocku znalazł się 10 grudnia, na postój, a wynikało to z jego stałego rozkładu dnia.

Dziś głównym dziedzictwem epoki napoleońskiej są zachowane fragmenty fortyfikacji, z których najlepiej zachowały się fragmenty rawelinu zachodniego, wkomponowanego w stadion miejski oraz kurtyna północno-zachodnia i bastion północny, które stały się szlakiem spacerowym. Twierdza budowana razem z Modlinem i Pragą stanowiła ważny element strategiczny w planach Napoleona i sprawdziła się w 1807 r. w wojnie z Rosją oraz w 1809 r. w wojnie z Austrią.

Kościół w Woli Kiełpińskiej

Położony pośród starodrzewu, neobarokowy kościół pw. św. Antoniego Padewskiego wybudowany został z fundacji Jadwigi i Macieja Radziwiłłów w latach 1895-1899. Kameralna, jednonawowa świątynia wg projektu Konstantego Wojciechowskiego, nosząca cechy architektury renesansowej i klasycystycznej mogła pomieścić ok. 400 wiernych.

To jedyny przykład XIX-wiecznej architektury sakralnej w powiecie legionowskim. We wnętrzu kościoła na uwagę zasługują epitafia rodu Krasińskich, przeniesione z kościoła w Zegrzu, a wśród nich dwa rokokowe z XVIII wieku,

ufundowane przez hr. Kazimierza Krasińskiego. W świątyni znajduje się również miejsce pochówku księcia Macieja Radziwiłła, o czym przypomina epitafium z różowego marmuru, ozdobione herbem rodowym Radziwiłłów. Ołtarz główny przedstawia Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny, pędzla Ferencza Szoldatisa. Za najstarszy obraz w kościele, w Woli Kiełpińskiej uznaje się wizerunek św. Judy Tadeusza, znajdujący się w ołtarzu bocznym.

Gmina Wieliszew

Kościół pw. Przemienienia Pańskiego w Wieliszewie

Kościół w Wieliszewie wybudowano w latach 1950-1962 na miejscu dawnego drewnianego kościoła, zniszczonego podczas II wojny światowej. Konsekracji nowego kościoła dokonał Kardynał Stefan Wyszyński 12 sierpnia 1962. Sama świątynia utrzymana jest w stylu eklektyzmu, zawiera jednak elementy gotyku oraz stylu romańskiego. Jest trójnawowa. Niemalże całe wyposażenie świątyni jest współczesne, łącznie z marmurowym ołtarzem wystawionym z okazji 40-lecia konsekracji kościoła w 2002 roku

Ruiny Fortu XVII

Ruiny Fortu XVII. Między 1912 a 1914 r. Twierdzę Modlin rozbudowano o pierścień zewnętrzny. Powstało dziesięć fortów tworzących okrąg o obwodzie blisko 50 km. Większość z nich zachowała się do dzisiaj. Niektóre nadal są obiektami wojskowymi, większość jest ogólnie dostępna.

Kaplica

Obiekt znajduje się na cmentarzu parafialnym. Duża, klasycystyczna kaplica z widniejącą nad wejściem dedykacją "Żona Mężowi". Zabytek pochodzi z 1834 r. Kaplicę ufundowała Maria Gautier, żona ówczesnego właściciela wsi i majątku wieliszewskiego.

6.4 ZABYTKI RUCHOME

Na mocy art. 3 pkt. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością

i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zabytek ruchomy jest wpisywany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego (art. 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

ZESTAWIENIE ZABYTEKÓW RUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW

- Jabłonna, wystrój elewacji i wyposażenie pałacu Poniatowskich, ul. Modlińska 105, nr rej. B-354 z 13.11.2012, zgodnie ze spisem obejmującym 23 pozycje
- Nieporęt, dawny holownik parowy Ziemowit, jednostka żeglugi rzecznej - statek, 1907, nr rej. B-444 z 17.10.2017
- Nieporęt, nagrobek Kowalskiego Szymona, pl. Wolności, po 1857, nr rej. B-222 z 16.09.1970
- Nieporęt, nagrobek rodziny Omylińskich, pl. Wolności, po 1850, nr rej. B-223 z 16.09.1970
- Nieporęt, dzwon Jan Kazimierz z dzwonnicy przy kościele pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, pl. Wolności 3,1739, nr rej. B-220 z 16.09.1970
- Nieporęt, wyposażenie kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, pl. Wolności 3, XVII-XIX w., zgodnie ze spisem obejmującym 6 pozycji, nr rej. B-221 z 16.09.1970
- Serock, wyposażenie kościoła parafialnego pw. Św. Anny, ul. Farna 7, XVIII-XX w., nr rej. B-224 z 16.09.1970 zgodnie ze spisem obejmującym 24 pozycje
- Wieliszew, obraz św. Antoni w kaplicy cmentarnej rodziny Kamińskich Modlińska 105, pocz. XIX w., nr rej. B-95 z 26.08.1970
- Wieliszew, obraz św. Tomasza z Akwinu w kościele pw. Przemienienia Pańskiego, ul. Modlińska 58, pocz. XIX w., nr rej. B-219 z 16.09.1970

- Wólka Radzyńska, Pomnik żołnierzy 28 Pułku Strzelców Kaniowskich poległych 15 sierpnia 1920 r. pod Radzyminem, 1.20 XX w., nr rej. B-136 z 31.07.2007

6.5 ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach okolic powiatu. Środowisko kulturowe gmin wchodzących w skład powiatu zawiera zewidencjonowane stanowiska archeologiczne datowane od epoki pradziejowej do epoki nowożytnej. Stanowiska ewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

W związku z faktem, że nie wszystkie gminy dokonały weryfikacji zasobu stanowisk archeologicznych poprzez opracowanie kart gminnej ewidencji zabytków nie jest możliwe dokładne wskazanie rozmieszczenia osadnictwa na terenie powiatu.

Należy zaznaczyć, że z racji intensywnej uprawy roli, niemal wszystkie stanowiska są potencjalnie narażone na zniszczenie, ale ze względu na stopień zagrożenia i ich wartość poznawczą należy je zróżnicować i adekwatnie z nimi postępować. Przy szczególnie ważnych stanowiskach archeologicznych (zwłaszcza tych posiadających własną formę terenową – grodziska i kurhany), w ich obrębie i otoczeniu powinien obowiązywać całkowity zakaz zabudowy. W przypadku stanowisk archeologicznych stanowiących pojedyncze ślady osadnictwa, w momencie prowadzenia w ich obrębie jakichkolwiek prac ziemnych, należy zapewnić nad nimi nadzór archeologiczny oraz określić lokalizację śladów osadnictwa poprzez wskazanie numeru ewidencyjnego działki, na której dokonano odkrycia i umieszczenie tej informacji na karcie adresowej gminnej ewidencji zabytków.

W przypadku zaistnienia konieczności przeprowadzenia prac ziemnych na obszarze stanowiska należy realizować wyprzedzające daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne. Ewentualne granice stref badań powinny zostać ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego lub określone na mocy decyzji

o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego. W przypadku ujawnienia w trakcie prowadzonych nadzorów archeologicznych reliktyw pradziejowego oraz historycznego osadnictwa nadzór powinien zostać przekształcony w ratownicze badania archeologiczne.

Należy zwrócić baczna uwagę na prace ziemne podczas działalności inwestycyjnej w obrębie poszczególnych stanowisk archeologicznych i objąć te stanowiska ochroną konserwatorską już na etapie koncepcyjnym. Pracownicy urzędów, odpowiedzialni za wydawanie decyzji o warunkach zabudowy lub lokalizacji inwestycji celu publicznego, a także inwestorzy powinni wystąpić do właściwego miejscowo Konserwatora Zabytków o wydanie zaleceń i uwarunkowań koniecznych do spełnienia w związku z daną inwestycją. Właściwy miejscowo Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie poprzedzających inwestycję badań wykopaliskowych lub prowadzenie nadzoru archeologicznego w trakcie trwania prac ziemnych. Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska w obrębie których zewidencjonowano liczne zabytki ruchome, zebrane w trakcie badań powierzchniowych należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na uzupełnienie informacji dotyczących konkretnych stanowisk.

Zagrożenia dla zabytków archeologicznych z terenu powiatu

Przed wszystkim należy podkreślić, że wszelkie inwestycje, które wiążą się z pracami ziemnymi, takie jak np. kanalizacja, wodociągi, inwestycje mieszkaniowe i przemysłowe, budowa dróg, obwodnic, lokalizacje żwirowni, kopalni kruszywa, planowane zalesienia, melioracje, regulacje cieków wodnych itp., stanowią istotne zagrożenie dla zabytków archeologicznych. W dużej części inwestycje takie leżą w gestii gmin (rozwój i budowa sieci drogowej, wodociągowej, kanalizacyjnej, rozwój mieszkalnictwa, zmiany użytkowania gruntów).

Analiza istniejących zasobów archeologicznych wskazuje, że zdecydowana większość stanowisk archeologicznych z terenu powiatu znajduje się na terenach rolnych, łąkach oraz nieużytkach. Stanowiska występują z reguły w pobliżu cieków wodnych oraz jezior lub ich bezpośrednim sąsiedztwie oraz na wyniesieniach terenu. Z racji intensywnej uprawy roli, niemal wszystkie stanowiska są potencjalnie narażone na zniszczenie, ale ze względu na stopień zagrożenia i ich wartość poznawczą należy je zróżnicować i adekwatnie z nimi postępować. Przy szczególnie ważnych stanowiskach

archeologicznych (zwłaszcza tych posiadających własną formę terenową – grodziska i kurhany), w ich obrębie i otoczeniu powinien obowiązywać całkowity zakaz zabudowy. W przypadku zaistnienia konieczności przeprowadzenia prac ziemnych na obszarze stanowisk archeologicznych właściwy miejscowo konserwator zabytków może nakazać wykonanie wyprzedzających inwestycję badań archeologicznych.

W przypadku zaistnienia konieczności przeprowadzenia prac ziemnych na obszarze stanowiska należy realizować wyprzedzającą daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne. Ewentualne granice stref badań powinny zostać ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego lub określone na mocy decyzji o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego.

Należy zwrócić baczna uwagę na prace ziemne podczas działalności inwestycyjnej w obrębie poszczególnych stanowisk archeologicznych i objąć te stanowiska ochroną konserwatorską już na etapie koncepcyjnym. Inwestorzy powinni wystąpić do właściwego miejscowo Konserwatora Zabytków o wydanie zaleceń i uwarunkowań koniecznych do spełnienia w związku z daną inwestycją. Właściwy miejscowo Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie poprzedzających inwestycję badań wykopaliskowych lub prowadzenie nadzoru archeologicznego w trakcie trwania prac ziemnych. Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska w obrębie których zewidencjonowano liczne zabytki ruchome, zebrane w trakcie badań powierzchniowych należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na uzupełnienie informacji dotyczących konkretnych stanowisk. W przypadku ujawnienia podczas badań archeologicznych nowych faktów osadniczych należy ten fakt odnotować w karcie adresowej gminnej ewidencji zabytków.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych oraz pradziejowych i nowożytnych nawarstwień kulturowych niezbędne jest ujmowanie zagadnień związanych z ochroną zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz uzgadnianie i wypełnianie przez inwestorów wymogów konserwatorskich zawartych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo Konserwatora Zabytków.

W przypadku stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich robót budowlanych oraz przemysłowych na jego

terenie, a prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzgodnienia z WWKZ.

ZESTAWIENIE STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW Z TERENU POWIATU W PODZIALE NA GMINY

Gmina	Miejscowość	Numer Rejestru
Serock	Serock st. nr 2 (51-67/1)	779, z dn. 1 lipca 1968 Grodzisko - średniowiecze
Wieliszew	Góra st. nr 8 (52-64/48)	A-40, 25 kwietnia 2000 roku, Osada - epoka żelaza
Wieliszew	Góra st. nr 9 (52-64/49)	A-41, 25 kwietnia 2000 roku, Osada - epoka żelaza
Wieliszew	Góra st. nr 10 (52-64/50)	A-39, 25 kwietnia 2000 roku, Osada - epoka żelaza
Wieliszew	Krubin st. nr 4 (52-64/13)	A-1618, z dn. 11 kwietnia 1996 r Osada - średniowiecze

6.6 ELEMENTY DZIEDZICTWA NIEMATERIALNEGO

UNESCO definiuje dziedzictwo niematerialne jako zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Ten rodzaj dziedzictwa jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Jest to pojęcie trudno definiowalne w stosunku do konkretnych wytworów kultury, jednak jego waga dla lokalnej społeczności jest ogromna, gdyż jest ono źródłem poczucia tożsamości i kulturowej

ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje takie przejawy zachowań kulturowych i ich wytworów jak: tradycje i przekazy ustne (w tym język jako narzędzie przekazu), spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem itp.

Na terenie powiatu zachowana jest pamięć o miejscach kultu, takich jak kapliczki przydrożne, które są pielęgnowane przez lokalną społeczność. W ramach edukacji szkolnej i przedszkolnej organizowane są różnego typu zajęcia związane z tradycjami regionalnymi, organizowane są również imprezy związane ze zwyczajami rolniczymi (np. coroczne Dożynki).

7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU - ANALIZA SWOT

Dla potrzeb lepszej diagnozy stanu istniejącego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz w celu sformowania priorytetów działań władz samorządowych opracowano analizę słabych i mocnych stron powiatu.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • wspieranie realizacji zadań publicznych wraz z udzieleniem dotacji na dofinansowanie ich realizacji; • działania mające na celu ochronę i opiekę nad zabytkami, w tym wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach znajdujących się na terenie powiatu legionowskiego; • organizacja imprez, cykli imprez, działań i przedsięwzięć polegających na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie 	<ul style="list-style-type: none"> • zły stan zachowania części zabytków zlokalizowanych na terenie Powiatu; • niewystarczające środki finansowe na konserwację obiektów zabytkowych w skali kraju; • niewystarczający odzew mieszkańców na promocję bieżącą zasobów i walorów dziedzictwa kulturowego; • niedostateczna edukacja społeczna o konieczności i potrzebie należytego dbania o zabytki oraz niedostateczna świadomość właścicieli zabytków o prawnych zobowiązaniach do należytego utrzymania obiektów; • brak planów zagospodarowania

kultury, mające na celu wspieranie i promocję twórczości, w tym amatorskiej, edukację i oświatę kulturalną, realizację działań i inicjatyw kulturalnych o zasięgu co najmniej powiatowym

- duża ilość różnorodnych zabytków charakterystycznych dla regionu Mazowsza;
- atrakcyjne położenie Powiatu Legionowskiego pod względem krajobrazowym i kulturowym oraz bliskość miasta stołecznego Warszawy;
- szlaki turystyczne wykorzystujące dziedzictwo kulturowe (Powiatowy Szlak Polski Walczącej o długości ponad 140 km z 78 miejscami pamięci narodowej);
- bogaty zasób ruchomych dzieł sztuki;
- kultywowanie i promowanie tradycji;
- funkcjonowanie działalności Towarzystwa Przyjaciół Legionowa, Nieporęckiego Stowarzyszenia Historycznego i innych organizacji pozarządowych aktywnie działających w dziedzinie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego,
- zasoby ludzkie m.in. pasjonaci i członkowie organizacji pozarządowych działających w dziedzinie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego,
- wzrost inwestycji mających na celu ochronę i renowację zabytków;
- liczne publikacje dotyczące historii regionu nt. dziedzictwa kulturowego oraz historycznego ukazujące się w monografiach, opracowaniach i czasopismach naukowych;
- uwzględnianie zagadnień związanych z objęciem

przestrzennego skutkujące brakiem objęcia wszystkich terenów lub obiektów zabytkowych zapisami dotyczącymi ochrony konserwatorskiej;

<p>poszczególnych terenów lub obiektów ochroną konserwatorską w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.</p>	
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • zwiększenie środków budżetowych Powiatu na działania związane z ochroną zabytków • dalsza edukacja i wzrost zainteresowania właścicieli zabytków ochroną i pracami konserwatorskimi; • efektywniejsze zarządzanie infrastrukturą dotyczącą szlaków turystycznych; • dalszy rozwój turystyki, w oparciu o obszary historyczne i obiekty zabytkowe; • możliwość pozyskiwania zewnętrznych źródeł wsparcia na realizację prac konserwatorskich i remontowych dotyczących obiektów zabytkowych; • promocja i wsparcie inicjatyw lokalnych mających na celu popularyzację, promocję i prezentację zabytków i dziedzictwa kulturowego; • -regulacje prawne, które nie dopuszczają wykonywania jakichkolwiek prac mogących doprowadzić do zniszczenia dziedzictwa kulturowego w obiektach, które zostały wpisane do ewidencji zabytków lub dla których zostało wszczęte postępowanie. • szersza promocja walorów kulturowych i przyrodniczych powiatu, przyciągająca turystów • wzrastająca świadomość mieszkańców w zakresie poprawy estetyki miejscowości oraz wzrost poszanowania dla obiektów posiadających walory historyczne • tworzenie nowych projektów i produktów turystycznych w oparciu o 	<ul style="list-style-type: none"> • degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzanie elementów nowej zabudowy nie nawiązujących do charakteru regionu • zmiany w układach przestrzennych, związane z nową zabudową • niewłaściwe działanie inwestycyjne lub ich brak, przyczyniające się do dalszej degradacji obiektów zabytkowych • brak komunikacji na linii właściciele - władze samorządowe • niewłaściwe stosowanie nowych elementów budowlanych i technologii przy odnawianiu i remontach obiektów zabytkowych • niezbyt skuteczna egzekucja prawna w zakresie samowoli budowlanych oraz dewastacji zabytków i środowiska • zwiększony ruch turystyczny powodujący degradację środowiska naturalnego • zanik tradycji i tożsamości regionalnych • częste zmiany prawne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego • niestabilność finansów publicznych i przepisów z nimi związanych • klęski żywiołowe i inne zdarzenia losowe • akty wandalizmu

<p>istniejące zasoby</p> <ul style="list-style-type: none"> • współpraca międzyregionalna oraz międzynarodowa (np. w zakresie dobrych praktyk) • zachowanie tożsamości regionalnej mieszkańców od edukacji szkolnej poprzez festyny, lokalne święta, konkursy • powstawanie i dalszy rozwój istniejących organizacji pozarządowych • tworzenie systemu informacji turystycznej oraz jednolitej identyfikacji wizualnej obiektów zabytkowych • ustanawianie społecznych opiekunów zabytków w celu zachowania walorów obiektów zabytkowych 	
---	--

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami formułuje szereg działań samorządu w zakresie opieki nad zabytkami gminnymi. Wyznaczone kierunki i zadania uwzględniają specyfikę dziejów powiatu i charakter jej dziedzictwa kulturowego oraz są zgodne z celami wskazanymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Należy podkreślić, że Starostwo Powiatowe nie posiada tytułu własności w stosunku do żadnego obiektu zabytkowego, zatem siłą rzeczy cele programu ukierunkowane są na realizację tzw. działań miękkich.

PRIORYTET I - DBAŁOŚĆ O ZACHOWANIE ISTNIEJĄCYCH WALORÓW ZABYTKOWYCH

ZADANIE	PODMIOTY ODPOWIEDZIALNE ORAZ WSPÓLPRACUJĄCE	FINANSOWANIE	HARMONOGRAM REALIZACJI ZADAŃ
<p>Oznakowanie, uzupełnienie lub odnowa oznakowania:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Obiektów zabytkowych. • Cmentarzy historycznych. 	<p>Właściciele, zarządcy i użytkownicy, nadleśnictwa, Wojewódzki Konserwator Zabytków, gminy, powiat, stowarzyszenia, PTTK i inne organizacje turystyczne.</p>	<p>Właściciele, zarządcy i użytkownicy, nadleśnictwa, gminy, powiat, stowarzyszenia, PTTK i inne organizacje turystyczne, fundusze zewnętrzne, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki</p>	<p>2023-2026</p>

• Zabytkowych parków i ogrodów.		Wodnej.	
Stałe aktualizowanie elektronicznego banku informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego, szlakach turystycznych na terenie powiatu legionowskiego i dostępnej infrastrukturze;	Powiat, gminy, właściciele, zarządcy zabytków i szlaków, PTTK i inne organizacje turystyczne, Wojewódzki Konserwator Zabytków, szkoły.	Środki własne samorządów, dotacje.	2023-2026
Powoływanie i usuwanie oraz współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków. Prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków oraz wydawanie legitymacji dla społecznych opiekunów zabytków.	Powiat, gminy, właściciele zabytków, konserwator zabytków, organizacje turystyczne	W ramach działalności urzędów i instytucji.	2023-2026
Aktualizacja powiatowego programu ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych lub konfliktu zbrojnego (korelacja z programami gminnymi).	Odpowiedni Wydział Starostwa Powiatowego w Legionowie, właściciele, zarządcy, jednostki samorządu terytorialnego, służby ochrony zabytków – w szczególności Muzeum Historyczne w Legionowie.	W ramach działalności urzędów i instytucji.	2023-2026

PRIORYTET II – PROMOWANIE I UPOWSZECHNIANIE WIEDZY O WALORACH KULTUROWYCH POWIATU

ZADANIE	PODMIOTY ODPOWIEDZIALNE I WSPÓŁPRACUJĄCE	FINANSOWANIE	HARMONOGRAM REALIZACJI ZADAŃ
Wspieranie współczesnych form krajoznawczo – turystycznych (Powiatowy Szlak Polski Walczącej, geocaching, gry historyczne, gry planszowe itp.)	PTTK, powiat, gminy, muzea, właściciele zabytków, konserwator zabytków, organizacje turystyczne, firmy branży turystycznej, szkoły	W ramach działalności urzędów i instytucji.	2023-2026
Wspieranie wydawnictw obejmujących zagadnienia związane z historią miejscowości leżących na terenie powiatu, promocja dziedzictwa kulturowego i walorów przyrodniczych powiatu: wydawnictwa albumowe, wkładki do czasopism, tematyczne foldery i inne formy popularyzacji ,tj. filmy i targi.	Powiat, gminy, muzea, organizacje pozarządowe, instytucje kultury, szkoły.	Środki własne w ramach funkcjonowania urzędów, instytucji, dotacje.	2023-2026
Wspieranie organizacji mających na celu przybliżanie lokalnego dziedzictwa historycznego (np. Związek Ochrony Pamięci AK, Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, Stowarzyszenie Historyczne w Nieporęciu)	Powiat, gminy, muzea, organizacje pozarządowe, instytucje kultury, szkoły.	Środki własne w ramach funkcjonowania urzędów, instytucji, dotacje.	2023-2026
Promocja zabytków i historii miejscowości za pośrednictwem stron internetowych powiatu i gmin.	Powiat, gminy, muzea, organizacje pozarządowe, instytucje kultury, szkoły.	Środki własne w ramach funkcjonowania urzędów, instytucji, dotacje.	2023-2026
Wspieranie projektów z zakresu edukacji regionalnej, promujących walory środowiska przyrodniczego i kulturowego mających na celu uwrażliwienie	Powiat, gminy, muzea, organizacje pozarządowe, instytucje kultury, szkoły.	Środki własne w ramach funkcjonowania urzędów, dotacje, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i	2023-2026

uczniów w zakresie świadomości dziedzictwa kulturowego: szacunek dla zabytków, znalezisk archeologicznych itp.		Gospodarki Wodnej.	
--	--	--------------------	--

W okresie obowiązywania niniejszej perspektywy powiatowego programu opieki nad zabytkami do realizacji zapisano szereg inwestycji dofinansowanych z budżetu powiatu. Należy jednak podkreślić, iż ostateczne przekazanie środków na inwestycje zależeć będzie w dużej mierze od finansów. W najbliższych latach sytuacja epidemiologiczna i gospodarcza w znaczący sposób wpłynie na dystrybucję środków budżetowych, jednak trudne jest w tej chwili dokładne oszacowanie skali utraconych przychodów i zwiększonych wydatków.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PPROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zadania opisane w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Legionowskiego powinny być realizowane poprzez wspólne działania władz samorządowych, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Powiatowego Urzędu Pracy, właścicieli oraz zarządców obiektów, parafie, organizacje pozarządowe i stowarzyszenia, w ramach posiadanych przez te jednostki kompetencji, praw i obowiązków wynikających z obowiązujących przepisów prawnych.

Ze strony powiatu legionowskiego zadania będą wykonywane bądź wspierane przez powiatowe jednostki organizacyjne oraz wydziały Starostwa Powiatowego w ramach zadań własnych, poprzez istniejące i planowane instrumenty:

- prawne (np. poprzez wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów o wartościach artystycznych i zabytkowych, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków),
- finansowe (np. udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i prace budowlane przy zabytkach, nagrody, ulgi finansowe),
- społeczne (działania stymulujące np. w zakresie edukacji, promocji, informacji, działań sprzyjających tworzeniu miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami oraz rozwojem turystyki),

- kontrolne (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego),
- koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z jednostkami sąsiednimi, ośrodkami naukowymi i akademickimi, związkami wyznaniowymi)

10. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Na mocy art. 87 ust. 1 i ust. 5 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami jest sporządzany na okres 4 lat, co 2 lata Zarząd Powiatu sporządza sprawozdanie z jego realizacji, które przedstawia Radzie Powiatu. Wskazane jest, aby sprawozdania z realizacji Programu Opieki nad Zabytkami były przekazywane do wiadomości Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Sprawozdanie powinno określać poziom realizacji powiatowego programu oraz efektywność wykonania planowanych zadań, w tym m.in. poziom (w % bądź liczbach):

- wydatków budżetu powiatu na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansową wykonanych/dofinansowanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach,
- liczba obiektów poddanych tym pracom,
- poziom (w %) objęcia terenu powiatu miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów
- liczba utworzonych szlaków turystycznych,
- liczba wydanych wydawnictw, liczba szkoleń, imprez związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego itd.
- liczba zabytków oznaczona symbolem błękitnej tarczy

11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Należy jednak stwierdzić, iż ważne jest, aby powiaty również z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w swoich budżetach środków w rozdziale 92120 - Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami.

Jest to o tyle istotne, iż duża część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego we współfinansowanych przez nie projektach. Regularne zabezpieczanie środków z budżetu powiatu pozwoli na podjęcie powolnych, ale systematycznych kroków w kierunku ratowania kolejnych obiektów dziedzictwa kulturowego.

Podstawową zasadę finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003 roku. Zgodnie z zapisami zawartymi w rozdziale 7 w/w Ustawy, obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej w/w tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

Źródła krajowe:

- dotacje ministra kultury oraz programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (szczegóły dostępne na <http://www.mkidn.gov.pl>)
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków (szczegóły dostępne na stronach internetowych WKZ)
- dotacje wojewódzkie
- dotacje powiatowe
- dotacje gminne
- inne źródła

Źródła zagraniczne:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych (szczegóły nt. nowej perspektywy finansowania dostępne są na stronach WRPO)
- źródła w ramach programów unijnych takich jak Program Rozwoju Obszarów Wiejskich lub Program Infrastruktura i Środowisko
- źródła pozaunijne - Mechanizm Norweski i Fundusz EOG (szczegóły programów ogłaszane są na bieżąco)

12. MISJA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LEGIONOWSKIEGO

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Legionowskiego jest dokumentem długofalowym, zapisy w nim zawarte powinny być brane pod uwagę we wszelkich działaniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu. Konsekwentna realizacja założeń Programu przyczyni się do poprawy jakości środowiska kulturowego, wzrostu nakładów finansowych na inwestycje związane z obiektami zabytkowymi (zarówno w przypadku osób prywatnych, administracji publicznej, jak i organizacji pozarządowych), szerszej promocji powiatu i przyciągnięcia turystów, a także do wzrostu świadomości regionalnej mieszkańców i poprawy ich sytuacji materialnej.

W sporządzanych co cztery lata aktualizacjach Programu powinny znajdować się odniesienia do uaktualnionych zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego, zawartych w innych dokumentach strategicznych powiatu, zwrócić też należy uwagę na wyszczególnienie obowiązujących w danym momencie aktów prawnych.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami kładzie szczególny nacisk na wykorzystanie istniejących źródeł finansowania inwestycji związanych z opieką nad zabytkami, intensywne działania w obszarach najbardziej atrakcyjnych historycznie, promocję dziedzictwa kulturowego oraz wypracowanie odpowiednich schematów współpracy administracji samorządowej z właścicielami obiektów zabytkowych.

Biorąc pod uwagę korzystne położenie Powiatu Legionowskiego, bogactwo obiektów posiadających wartości zabytkowe oraz skuteczne działania samorządu

w zakresie pozyskiwania środków zewnętrznych, Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami stanowić będzie pomocne narzędzie w ukierunkowaniu polityki powiatu w zakresie rozwoju turystyki, promocji i ochrony dziedzictwa kulturowego, prowadzonej w sposób uporządkowany i długoterminowy. Wszystkie te elementy przyczynią się do postrzegania Powiatu Legionowskiego, jako przyjaznego turystom i inwestorom, dumnego ze swoich walorów zabytkowych oraz dbającego o własne dziedzictwo kulturowe i historyczne.

Bibliografia:

Literatura i źródła internetowe:

1. Szczepański J. (2011), Powiat legionowski Przewodnik subiektywny.
2. Turystyczny szlak patriotyczny Polski Walczącej, Opracowanie: Starostwo Powiatowe w Legionowie, Muzeum historyczne w Legionowie.
3. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Legionowskiego na lata 2018-2021
4. Strategia Rozwoju Powiatu Legionowskiego na lata 2016-2025
5. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nieporęt na lata 2020-2023
6. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Serock na lata 2021-2024
7. <https://powiat-legionowski.pl/>
8. <https://www.nieporet.pl/>
9. <http://www.jablonna.pl/>
10. <http://www.wieliszew.pl/>
11. <https://www.nieporet.pl/>
12. <https://legionowo.pl/>
13. <http://muzeum.legionowo.pl/>
14. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej
15. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022, poz. 840)
16. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1526)
17. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2022 r. poz. 503).

18. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2021 r. poz. 2351, z 2022 r. poz. 88).
19. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774, 1668).
20. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2022 r. poz. 1327, 1265).
21. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021 r. poz. 1973, 2127, 2269, z 2022 r. poz. 1079, 1260, 1504, 1576).
22. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2022 r. poz. 916).
23. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2021 r. poz. 1899).
24. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2022 r. poz. 1452, 1512).
25. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194).

Załącznik 1

WYKAZY OBIEKTÓW WPISANYCH DO GEZ GMIN POWIATU LEGIONOWSKIEGO

(na podstawie danych pozyskanych z gmin oraz MWKZ)

Gmina Jabłonna

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt
1	Boża Wola		Fort XVIII (Twierdza Modlin)
2	Chotomów	Partyzantów 8	Dom ludowy
3	Chotomów	Partyzantów 8	Plebania
4	Chotomów		Cmentarz par. p.w. Wniebowzięcia NMP
5	Chotomów		Dzwonnica
6	Chotomów		Kaplica
7	Chotomów		Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP
8	Jabłonna	Instytutcka 1	historyczny zespół budowlany folwarku Jabłonna
9	Jabłonna	Modlińska	Altana chińska z założenia pałacowo-parkowego
10	Jabłonna	Modlińska	Brama ogrodowa z murem z założenia pałacowo-parkowego
11	Jabłonna	Modlińska	Brama wjazdowa z założenia pałacowo-parkowego
12	Jabłonna	Modlińska	Łuk triumfalny z założenia pałacowo-parkowego
13	Jabłonna	Modlińska	Muszla koncertowa z założenia pałacowo-parkowego
14	Jabłonna	Modlińska	Oficyna I (wsch.) tzw. Pawilon Królewski z założenia pałacowo-parkowego
15	Jabłonna	Modlińska	Oficyna II (zach.) tzw. Pawilon ks. Józefa z założenia pałacowo-parkowego
16	Jabłonna	Modlińska	Oranżeria z założenia pałacowo-parkowego
17	Jabłonna	Modlińska	Park z założenia pałacowo-parkowego
18	Jabłonna	Modlińska	Pawilon I (wsch.) z założenia pałacowo-parkowego

19	Jabłonna	Modlińska	Pawilon II (zach.) z założenia pałacowo-parkowego
20	Jabłonna	Modlińska	Sztuczna grotta z domkiem i wieżyczką (ruina) z założenia pałacowo-parkowego, Sz. B. Zug
21	Jabłonna	Modlińska	Wozownie i stajnie z założenia pałacowo-parkowego
22	Jabłonna	Modlińska 1	Kordegarda I (zach.) z założenia pałacowo-parkowego
23	Jabłonna	Modlińska 1	Kordegarda II (wsch.) z założenia pałacowo-parkowego
24	Jabłonna	Modlińska 105	Pałac z założenia pałacowo-parkowego
25	Jabłonna	Modlińska 78	Willa dr Stanisława Bzury
26	Jabłonna	Modlińska 102	Dawny Zajazd tzw. Stara Poczta
27	Jabłonna	Modlińska 102	Oficyna zachodnia d. zajazdu
28	Jabłonna	Modlińska 105 A	kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski
29	Jabłonna	Modlińska 130	dom
30	Jabłonna	Modlińska 152	Karczma
31	Jabłonna	Parkowa 15	Dom plenipotenty Potockich
32	Jabłonna		Cmentarz par. rzym.-kat.
33	Rajszew		Cmentarz osadników niemieckich
34	Skierdy		Cmentarz osadników niemieckich

Gmina Miejska Legionowo

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt
1	Jabłonna	Wczasowa 7	Park dworski
2	Legionowo	Batorego 18	Dom wielorodzinny
3	Legionowo	Batorego 84	dom
4	Legionowo	Jagiellońska 20 A	Willa "Orawka" (wraz z działką i zielenią)
5	Legionowo	Jagiellońska 74	dom
6	Legionowo	Mickiewicza 3	Ogród willi "Łuzeczanka"
7	Legionowo	Mickiewicza 3	Willa "Łuzeczanka"
8	Legionowo	Mickiewicza 23	Willa "Bratki" (wraz z działką i zielenią)

9	Legionowo	nr 10	Wartownia z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"
10	Legionowo	nr 11	Magazyn z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"
11	Legionowo	nr 15	Apteka z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"
12	Legionowo	nr 25	Budynek biurowo-sztabowy z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"
13	Legionowo	nr 32	Warsztat z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"
14	Legionowo	nr 33	Budynek warsztatowo-magazynowy z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"
15	Legionowo	nr 51	Budynek koszarowy z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"
16	Legionowo	nr 9	Budynek biurowo-sztabowy z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"
17	Legionowo	Polskiej Organizacji Wojskowej 2, 8, 9, 11, 14, 20, 22, 24	zespół budowlany Koszar 4. Batalionu Kolejowego, ob.. Osiedle mieszkaniowe tzw. "Kozłówka" - 8 budynków
18	Legionowo	Reymonta 24	Dom (wraz z terenem posesji)
19	Legionowo	Smereka 2 (d. Kolejowa 1)	Dworek myśliwski "Kozłówka"
20	Legionowo	Smereka 2 (d. Kolejowa 1)	Park przy domku myśliwskim "Kozłówka"
21	Legionowo	Smereka 2A	Domek Dróżnika Kolei Nadwiślańskiej z budynkiem gospodarczym i przylegającym terenem
22	Legionowo	Strużańska	Budynek latryny z zespołu budynków koszarowych d. Oddziału Balonowego W-wskiego Rejonu Fortecznego
23	Legionowo	Strużańska	Budynek nr 1 mieszkalno-sztabowy z zespołu budynków koszarowych d. Oddziału Balonowego W-wskiego Rejonu Fortecznego

24	Legionowo	Strużańska	Budynek nr 3 mieszkalny oficerski z zespołu budynków koszarowych d. Oddziału Balonowego W-wskiego Rejonu Fortecznego
25	Legionowo	Strużańska	Budynek nr 4 d. latryna z zespołu budynków koszarowych d. Oddziału Balonowego W-wskiego Rejonu Fortecznego
26	Legionowo	Strużańska	Budynek nr 5 mieszkalny oficerski (kadry oficerskiej) z zespołu budynków koszarowych d. Oddziału Balonowego W-wskiego Rejonu Fortecznego
27	Legionowo	Warszawska 72	Willa (wraz z działką)
28	Legionowo	Warszawska 72	Zieleń (ogród) przy willi
29	Legionowo	Wąska, Strużańska 1, Zegrzyńska	Zespół d. budynków koszarowych (ok. 60 willi i domów)
30	Legionowo	Zegrzyńska	Budynek d. Kasyna
31	Legionowo	Zegrzyńska 8	Budynek administracyjno-użytkowy nr 15 z zespołu budynków koszarowych d. Oddziału Balonowego W-wskiego Rejonu Fortecznego
32	Legionowo	Żeromskiego 20	Cmentarz rzym.-kat.

Gmina Nieporęt

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt
1	Beniaminów		Fort Beniaminów - "Mały" schron pogotowia
2	Beniaminów		Fort Beniaminów - "Mały" schron pogotowia II
3	Beniaminów		Fort Beniaminów - "Wielki" schron pogotowia I
4	Beniaminów		Fort Beniaminów - "Wielki" schron pogotowia II
5	Beniaminów		Fort Beniaminów - koszary szyjowe
6	Beniaminów		Fort Beniaminów - schron pogotowia
7	Beniaminów		Fort Beniaminów (Twierdza Zegrze) - zespół, w granicach wału fortecznego wraz z otoczeniem
8	Białobrzegi		Cmentarz z II wojny światowej (żołnierzy radzieckich)
9	Białobrzegi		koszary - w zespole Twierdzy Zegrze

10	Białobrzegi		koszary w zespole twierdzy zegrze - kwatery oficerska ob. internat garnizonowy
11	Białobrzegi		koszary w zespole twierdzy zegrze - kwatery oficerska ob. klub 9 brygady wsparcia dowodzenia dowództwa generalnego rodzajów sił zbrojnych
12	Białobrzegi		koszary w zespole twierdzy zegrze - kwatery oficerska
13	Białobrzegi		koszary w zespole twierdzy zegrze - kwatery ordynansów
14	Białobrzegi		koszary w zespole twierdzy zegrze - budynek wartowników niemieckich
15	Białobrzegi		koszary w zespole twierdzy zegrze - koszary
16	Białobrzegi		koszary w zespole twierdzy zegrze - kasyno
17	Białobrzegi		koszary w zespole twierdzy zegrze - koszary
18	Białobrzegi		koszary w zespole twierdzy zegrze - budynek łaźni
19	Michałów-Grabina	ul. Kwiatowa / ul. Jasnodworska	Cmentarz osadników niemieckich
20	Nieporęt	Wolności pl. 3	Cmentarz rzym-kat. parafii p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP (z nagrobkami, bramą, częścią ogrodzenia i starodrzewiem)
21	Nieporęt	Wolności pl. 3	Dzwonnica
22	Nieporęt	Wolności pl. 3	Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP (wraz z otaczającym drzewostanem)
23	Stanisławów Pierwszy		Cmentarz osadników niemieckich
24	Wólka Radzymińska		bunkier niemiecki regelbau
25	Zegrze Południowe	Warszawska 22	budynek nr 1 - w zespole koszar w Zagrobach
26	Zegrze Południowe	Warszawska 22	budynek nr 15 - w zespole koszar w Zagrobach
27	Zegrze Południowe	Warszawska 22	budynek nr 16 - w zespole koszar w Zagrobach
28	Zegrze Południowe	Warszawska 22	budynek nr 17 - w zespole koszar w Zagrobach
29	Zegrze Południowe	Warszawska 22	budynek nr 18 - w zespole koszar w Zagrobach
30	Zegrze Południowe	Warszawska 22	budynek nr 19 - w zespole koszar w Zagrobach
31	Zegrze Południowe	Warszawska 22	budynek nr 31 - w zespole koszar w Zagrobach
32	Zegrze Południowe	Warszawska 22	budynek nr 36 - w zespole koszar w Zagrobach
33	Zegrze Południowe	Warszawska 22	budynek nr 7 - w zespole koszar w Zagrobach

34	Zegrze Południowe	Warszawska 22	budynek nr 9 - w zespole koszar w Zagrobach
----	-------------------	---------------	---

Gmina Serock

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt
1	Dębe	fort w zespole Twierdzy Zegrze	ul. Zegrzyńska
2	Dębe	park	
3	Jadwisin	pałac	
4	Jadwisin	park	na południe od ul. Radziwiłła
5	Kania Nowa	cmentarz ewangelicki	ul. Serocka
6	Serock	kościół p.w. Zwiastowania NMP	ul. Farna 7
7	Serock	oficyna (I) d. zajazdu pocztowego (d. stajnia)	ul. Pułtуска 13
8	Serock	zajazd pocztowy	ul. Pułtуска 15
9	Serock	oficyna (II) d. zajazdu pocztowego (d. wozownia)	ul. Pułtуска 17
10	Serock	kamienica	ul. Pułtуска 36
11	Serock	kamienica	ul. Rynek 1
12	Serock	kamienica (wraz z oficyną tylną)	ul. Rynek 5
13	Serock	kamienica	ul. Rynek 14
14	Serock	kamienica (wraz z częścią działki)	ul. Rynek 16
15	Serock	dom, ob. Izba Pamięci i Tradycji Rybackich	ul. św. Wojciecha 1
16	Serock	cmentarz par. p.w. Zwiastowania NMP (wraz ze starodrzewem)	ul. Warszawska
	Serock	twierdza Serock - część bastionu północno-zachodniego, kurtyna i bastion północny	po między ul. Pułtuską i Retmańską
18	Serock	Pozostałości fortyfikacji napoleońskich „Wały Napoleońskie”	ul. Pułtуска
19	Serock	Cmentarz żydowski	ul. Czeska
20	Wierzbica	cegielnia, ob. pustostan wraz z kominem	Wierzbica 77
21	Wola Kiełpińska	kościół p.w. św. Antoniego Padewskiego	
22	Wola Kiełpińska	cmentarz Rzym.-kat. (wraz ze starodrzewem)	
23	Zegrze	umocnienie małe z wałem międzyfortowym w Zespole Twierdzy Zegrze	okolice ul. Juzistek
24	Zegrze	umocnienie duże w Zespole Twierdzy Zegrze	po zachodniej stronie DK 61
25	Zegrze	Pozostałości mostu w Zespole Twierdzy Zegrze	
26	Zegrze	koszary w Zespole Twierdzy Zegrze	
27	Zegrze	kasyno	ul. Oficerska 5
28	Zegrze	hotel garnizonowy	ul. Radziwiłłowska 2
29	Zegrze	przedszkole	ul. Oficerska 2

30	Zegrze	skrzydło B budynku nr 4 w kompleksie 26 WOG	ul. Radziwiłłowska
31	Zegrze	budynek nr 5 w kompleksie 26 WOG	ul. Radziwiłłowska
32	Zegrze	budynek nr 6 w kompleksie 26 WOG	ul. Radziwiłłowska
33	Zegrze	budynek nr 7 w kompleksie 26	ul. Radziwiłłowska
34	Zegrze	budynek nr 8 w kompleksie 26 WOG	ul. Radziwiłłowska
35	Zegrze	budynek nr 15 w kompleksie 26 WOG	ul. Radziwiłłowska
36	Zegrze	budynek nr 16 w kompleksie 26 WOG	ul. Radziwiłłowska
37	Zegrze	budynek nr 17 w kompleksie 26 WOG	ul. Radziwiłłowska
38	Zegrze	budynek nr 129 w kompleksie 26 WOG	ul. Radziwiłłowska
39	Zegrze	budynek nr 19 w kompleksie 26 WOG	ul. Radziwiłłowska
40	Zegrze	budynek nr 20 w kompleksie 26 WOG	ul. Radziwiłłowska
41	Zegrze	budynek nr 21 w kompleksie 26 WOG	ul. Radziwiłłowska
42	Zegrze	budynek nr 22 w kompleksie 26 WOG	ul. prof. Janusza Groszkowskiego
43	Zegrze	budynek nr 23 w kompleksie 26 WOG	ul. prof. Janusza Groszkowskiego
44	Zegrze	budynek nr 24 w kompleksie 26 WOG, poczta	ul. prof. Janusza Groszkowskiego
45	Zegrze	budynek nr 25 w kompleksie 26 WOG	ul. prof. Janusza Groszkowskiego
46	Zegrze	budynek nr 26 w kompleksie 26 WOG	ul. Radziwiłłowska
47	Zegrze	budynek nr 27 w kompleksie 26 WOG	ul. prof. Janusza Groszkowskiego
48	Zegrze	budynek nr 28 w kompleksie 26 WOG	ul. prof. Janusza Groszkowskiego
49	Zegrze	budynek mieszkalny	ul. prof. Janusza Groszkowskiego 4
50	Zegrze	budynek mieszkalny	ul. prof. Janusza Groszkowskiego 6
51	Zegrze	budynek mieszkalny	ul. prof. Janusza Groszkowskiego 12
52	Zegrze	budynek mieszkalno- usługowy	ul. prof. Janusza Groszkowskiego 14
53	Zegrze	budynek mieszkalny	ul. prof. Janusza Groszkowskiego 4
54	Zegrze	dom parafialny	ul. prof. Janusza Groszkowskiego 4

55	Zegrze	budynek nr 40 w kompleksie 26	ul. Płk. Kazimierza Drewnowskiego
56	Zegrze	budynek nr 41 w kompleksie 26 WOG	ul. Płk. Kazimierza Drewnowskiego
57	Zegrze	budynek nr 42 w kompleksie 26 WOG, dawna spawalnia	ul. Płk. Kazimierza Drewnowskiego
58	Zegrze	prochownia nr 1	ul. prof. Janusza Groszkowskiego 10
59	Zegrze	prochownia nr 2	ul. prof. Janusza Groszkowskiego 10
60	Zegrze	prochownia nr 3	ul. Pułku Radio 9
61	Zegrze	pałac Krasieńskich	ul. prof. Janusza Groszkowskiego 3
62	Zegrze	oficina	ul. prof. Janusza Groszkowskiego 3
63	Zegrze	budynek gospodarczy	ul. prof. Janusza Groszkowskiego
64	Zegrzynek	park	ul. Szaniawskiego
65	Zegrzynek	pozostałości dworu Szaniawskiego	ul. Szaniawskiego

Gmina Wieliszew

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt
1	Góra		Oficina z zespołu pałacowo-parkowego
2	Góra		Pałac (ruina) z zespołu pałacowo-parkowego*
3	Góra		Park z zespołu pałacowo-parkowego
4	Janówek		Fort IV (Twierdza Modlin) schron pogotowia II w zespole fortu
5	Janówek		Fort IV (Twierdza Modlin) schron pogotowia III w zespole fortu
6	Janówek		Fort IV (Twierdza Modlin) schron pogotowia IV w zespole fortu
7	Janówek		Fort IV (Twierdza Modlin) schron pogotowia V w zespole fortu
8	Janówek		Fort IV (Twierdza Modlin) Wernander - zespół
9	Janówek		Fort XVII "Janówek" (Twierdza Modlin) - zespół
10	Janówek		Fort XVII kazamata "Janówek" (Twierdza Modlin) - w zespole fortu
11	Janówek		Grupa Fortowa "Janówek" (Twierdza Modlin) - zespół
12	Janówek		Punkt oporu nr 9 (Fort XVII a) "Janówek" (Twierdza Modlin)
13	Krubin		Cmentarz
14	Poniatów		Park

15	Wieliszew	Modlińska 19	Budynek
16	Wieliszew		Cmentarz rzym.-kat.
17	Wieliszew		Cmentarz wojskowy (rz-kat i prawosławny)
18	Wieliszew		Kaplica grobowa
19	Wieliszew		Organistówka
20	Zegrze Południowe		koszary w Zagrobach w zespole Twierdzy Zegrze oraz cmentarz garnizonowy